

Filsø

Vestjylland
14. til 17. maj 2015

Kong Hans Bro

Indholdsfortegnelse	1
Lenes dagbogsnotater	3 - 29
Torsdag den 14. maj	3
Lokalitet 1 – Gyldensteen Strand	3
Lokalitet 2 – Tågelund Overdrev	5
Fredag den 15. maj	9
Lokalitet 3 – Filsø	9
Lokalitet 4 – Kærgård Klitplantage	12
Lokalitet 5 – Gammelgab	13
Lokalitet 6 – Tipperne	15
Lørdag den 16. maj	18
Lokalitet 7 – Skjern Enge	18
Søndag den 17. maj	24
Lokalitet 8 – Søby Brunkulslejlre	24
Lokalitet 9 – Odderbæk området	25
Bilag:	
Fugleliste	31
Planteliste	32

Billederne er taget af Birte og Lene (Pomeransfuglen er fra nettet)

Torsdag den 14. maj

Vi stod tidligt op, da mødetiden i Hillerød var 8³⁰. Vi kom i rigtig god tid, da vi nåede et tog før det, vi havde planlagt. Denne gang var det ikke Jyttes Bus, men Prebens Bus. Alle kom i god tid, og vi kørte præcis til tiden. Vi havde et kort ophold på rastepladsen ved Solrød, hvor turens 4 sidste deltagere kom på.

Nu gik det det rask ud ad motorvejen, der var heldigvis ikke så megen trafik. Under busturen fortalte Johannes om Aage W. Jensens naturfond, populært kaldet onkel Aage.

Aage V. Jensens Fonde blev stiftet af tømrermester Aage V. Jensen, der var optaget af den frie natur og dens vilde dyr og fugle. Derfor skulle fondene arbejde for:

"Naturens bevarelse og de vilde dyrs beskyttelse " Aage Villiam Jensen blev født den 17. november 1911 nær landsbyen Vokslev ved Nibe. Forældrene drev et husmandssted i området Frendrup Nihøje, lidt sydøst for Vokslev. Som 8-årig flyttede han med familien til Aalborg, hvor han senere blev lærling hos en tømrermester. Som udlært tømrersvend drog han på valsen som naver og arbejdede blandt andet i Tyskland, Italien og Schweiz. I de schweiziske alper blev han så begejstret for naturen i en ualmindelig smuk dal, at han aldrig glemte den og i mange år drømte om at vende tilbage. Efter hjemkomsten til Danmark i midten af 1930'erne begyndte han som tømrermester at bygge mindre huse i København. Uden at gøre den store stads af sin person, blev han i løbet af 1960'erne en af Danmarks førende bygherrer ved opførelsen af Hotel Hvide Hus-kæden og mange kontor- og boligejendomme landet over. Da han i 1969 trak sig ud af sit firmas daglige virke, flyttede han til den naturskønne dal i Schweiz, som han huskede fra sin ungdom. Mens han vandrede i bjergene, bestemte han, at en del af den opbyggede formue skulle gives til velgørende formål, især naturbeskyttelse og naturoplysning. Han var hele livet en tilbageholdende og meget beskeden mand, og indtil sin død gav han en række anonyme gaver. For at sikre arbejdet for naturens bevarelse og de vilde dyrs beskyttelse, oprettede han Aage V. Jensens Fonde, og overlod bestyrelsen til efter sin død at udføre og udvikle formålet. Aage Villiam Jensen døde den 10. maj 1986 i sit hjem i Schweiz og er begravet dér.

"Det er fondenes erklærede mål at få den mangfoldige natur bevaret for eftertiden og samtidig åbne befolkningens øjne for denne natur."

På Fyn kørte vi op mod Bogense og ud til Gyldensteen Strand.

Lokalitet 1- Gyldensteen Strand.

Vi kørte ud over et nyt dige og kom ud til et velkomstcenter. Her mødtes vi med Ole Runge og Jens Bækkelund. Vi startede med at spise vores medbragte klemmer, inden vi fik en introduktion til dette meget spændende område.

Velkomstcenteret havde været en 4-længet gård. Stuehuset og laden var nu fint istandsat. I stuehuset var der en lejlighed, hvor forskere kan bo, når de skal lave undersøgelser i området. De to sidelænge var faldefærdige og var fjernet. På den ene side var der nu rum for skoleklasser, foruden en åben overdækket plads med borde og bænke. Vi så også nogle kort over området. I dag er der en ferskvands sø og en saltvandet kystlagune adskilt af det nye dige. Se folderen over Gyldensteen Strand på side 41.

Det nye dige

Vi blev delt op i to grupper. Den ene gik først ud på diget, hvor vi både kunne se ud over lagunen og Engsøen, og den anden gruppe gik ud ved Engsøen sæt ved informationscenteret. Her blev kikkerter og teleskoper flittigt brugt. Senere byttede vi plads. Derefter gik vi ud til fugletårnet ved pumpehuset. Rent floramæssigt var der ikke så spændende.

Skov-Løg
Vild Kørvel
Stor Nælde
River

Allium scorodoprasum
Anthriscus sylvestris
Urtica dioica
Asperugo procumbens

Velkomstcenteret

Anne Bodil og Jens Bækkelund

Kruset Skræppe

Tagrør

Bukketorn

Løgekarse

Storkronet Ærenpris

Rumex crispus

Phragmites australis

Lycium barbarum

Alliaria petiolata

Veronica persica

Vi kunne kigge over til Æbelø. Den kan man gå ud til via Æbeløtange.
Vandstanden varierer mellem 10-80 cm.

Æbelø

Vi kørte nu ad små veje til vi kom til Lillebæltsbroen. På den anden side fortsatte vi ad de mindre og smukke veje, til vi kom til turens næste lokalitet.

Lokalitet 2 – Tågelund Overdrev ved Egtved Å.

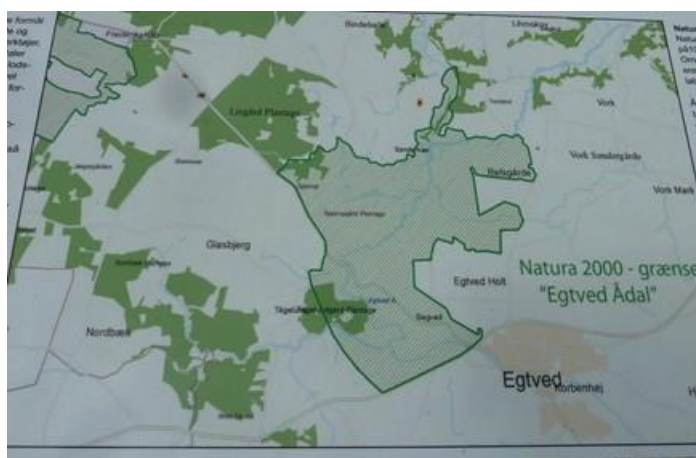
Her gik vi en meget smuk tur ad små stier, over Egtved Å. Derefter op ad en stejl skrænt. Der var heldigvis både trin og et tov til at holde i. Læs mere i folderen side 43.

Eng-Viol *Viola palustris*

Krat-Viol

Hvid Anemone

Kort over Egtved Ådal

Viola riviniana

Anemone nemorosa

Vestjylland 2015

Døvnælde

Lamium album

Stor Fladstjerne	<i>Stellaria holostea</i>
Almindelig Fuglegræs	<i>Stellaria media</i>
Vellugtende Gulaks	<i>Anthoxanthum odoratum</i>
Mark-Frytle	<i>Luzula campestris</i>
Smalbladet Vikke	<i>Vicia sativa</i> ssp. <i>angustifolia</i>
Flipkrave	<i>Teesdalia nudicaulis</i>
Kornet Stenbræk	<i>Saxifraga granulata</i>
Gyvel	<i>Cytisus scoparius</i>
Krybende Læbeløs	<i>Ajuga reptans</i>
Vild Kørvel	<i>Anthriscus sylvestris</i>
Krybende Kabbeleje	<i>Caltha palustris</i> ssp. <i>radicans</i>
Skov-Angelik	<i>Angelica sylvestris</i>
Eng-Viol	<i>Viola palustris</i>
Ørnebregne	<i>Pteridium aquilinum</i>
Almindelig Mjødurt	<i>Filipendula ulmaria</i>

Krybende Kabbeleje *Caltha palustris* ssp. *radicans*

Derefter kom vi op i en skov. Her fortsatte vi, indtil vi kom til en bænk, hvor der udsigt over nogle enge. Engen kom vi ikke ind på. Det var der desværre ikke tid til, men det så nu heller ikke ud til, der var så mange planter fremme endnu. Vi vendte om, da vi skulle køre videre kl.16.

Skovsyre	<i>Oxalis acetosella</i>
Almindelig Milturt	<i>Chrysosplenium alternifolium</i>
Kæmpe-Bjørneklo	<i>Heracleum mantegazzianum</i>
Drue-Hyld	<i>Sambucus racemosa</i>
Skovstjerne	<i>Trientalis europaea</i>
Blåbær	<i>Vaccinium myrtillus</i>
Håret Frytle	<i>Luzula pilosa</i>
Majblomst	<i>Maianthemum bifolium</i>
Smuk Perikon	<i>Hypericum pulchrum</i>

Engriflet Hvidtjørn
Bened
Bøg
Stor Konval
Hedelyng
Almindelig Ædelgran
Knold-Ranunkel
Lyse-Siv
Miliegræs
Vorte-Birk
Ægte Kaprifolie

Crataegus monogyna
Euonymus europaeus
Fagus sylvatica
Polygonatum multiflorum
Calluna vulgaris
Abies alba
Ranunculus bulbosus
Juncus effusus
Milium effusum
Betula pendula
Lonicera caprifolium

Oppe i skoven

Drue-Hyld *Sambucus racemosa*

Vår-Star
Stilk-Eg
Almindelig Røn
Almindelig Stedmoderblomst
Glat Vejbred
Lancet-Vejbred
Dusk-Syre
Glat Ærenpris
Ene
Tørst
Stinkende Storkenæb

Carex caryophylla
Quercus robur
Sorbus aucuparia
Viola tricolor
Plantago major
Plantago lanceolata
Rumex thyrsiflorus
Veronica serpyllifolia
Juniperus communis
Frangula alnus
Geranium robertianum

Vi fortsatte stadig ad de små veje til vi kom til vores hotel i Skarrild. Sinatur Hotel Skarrildhus ligger omgivet af skov, park, enge, åer og vandløb midt i den jyske hede. Se historien om Herning-egnens første tekstilfabrik på side 47.

Vi fik hurtigt vores nøgler og havde lige knap en time, indtil vi skulle spise, så der var tid til at få et bad. Der var dækket nogle fine borde, da vi kom ned i spisesalen. Menuen var Grisebasse, ramsløg

og svampe: Svinefilet med peber og ramsløg, brændte porrer, beder, svampe, luftig kartoffelmos samt sauce af økologisk Thy øl. Chokolade og bondegården: Kraftig chokoladecake med is fra Hveddegaarden. Æbler, lakrids, kys og kørvel.

Der var vand i kander på bordet, og de blev hele tiden fyldt op. Vi kunne også købe øl og vin. Akustikken i rummet var ikke god. Det ringede meget. Desserten var pyntet med Vinter-Portulak. Den kaldte Gunhild for "Slagterens onde urt".

Chokolade og bondegården

Mange gik en rundtur med Johannes i området. Hotellet ligger meget smukt. Peter og jeg købte en kop kaffe og en kande te, inden vi gik til køjs. Det havde været en skøn dag.

Hotel Skarrildhus

Alrune *Mandragora officinarum*

Fredag den 15. maj

Vejret var let overskyet. På vejrudsigten blev der lovet tørvejr, og det kom til at passe. Morgenmaden var overdådig med gode hjemmebagte brød og boller. Skyr plus diverse drys, lun øllebrød, som var et hit, mange slags oste og hjemmelavede marmelader. Til frokostpakkerne var der meget at vælge imellem.

Lokalitet 3 – Filsø.

Vi kørte kl. 9. Først af mange småveje til Filsø, som var dagens første mål. Her stødte Niels Erik og Kate til os, det var meget hyggeligt. Godt hun nu er opereret og er blevet smertefri. Læs mere om genopretningen af Filsø i folderen på side 49.

Filsø

Ager-Stedmoderblomst

Viola arvensis

Vinterkarse

Barbarea

Hyrdetaske

Capsella bursa-pastoris

Flipkrave

Teesdalia nudicaulis

Almindelig Hejrenæb

Erodium cicutarium

Tusindfryd

Bellis perennis

Almindelig Røn

Sorbus aucuparia

Her delte vi os op. Nogle gik ud på dæmningen mod Langeodde. Jeg gik ud mod Storeholmtårnet. Det var et utroligt terræn at gå i. Der var lagt gangbrædder på de mest fugtige områder. Her kunne man sagtens have gået meget længere, men så må vi komme igen en anden gang. Vi så en havørn, der var forfulgt af nogle måger.

Lyse-Siv

Juncus effusus

Smalbladet Kæruld

Eriophorum angustifolium

Vinterkarse

Smalbladet Kæruld

Alminderlig Star

Mose-Bølle

Tyttebær
Almindelig Revling
Engelsk Visse
Hedelyng
Mark-Frytle
Mose-Pors
Almindelig Star
Kruset Skræppe

Vaccinium vitis-idaea
Empetrum nigrum
Genista anglica
Calluna vulgaris
Luzula campestris
Myrica gale
Carex nigra var. *nigra*
Rumex crispus

Engelsk Visse

Ager-Stedmoderblomst
Potentilla erecta
Carex canescens
Trientalis europaea
Hydrocotyle vulgaris
Lysimachia thysiflora
Phragmites australis
Lonicera caprifolium
Ranunculus flammula

Tormentil
Grå Star
Skovstjerne
Vandnavle
Dusk-Fredløs
Tagrør
Ægte Kaprifolie
Kær-Ranunkel

Eng-Viol
Mose-Bølle
Katteskæg
Kær-Tidsel
Lyng-Snerre
Gyvel
Gul Åkande
Rørgræs
Blåtop
Raps
Bredbladet Dunhammer

Viola palustris
Vaccinium uliginosum
Nardus stricta
Cirsium palustre
Galium saxatile
Cytisus scoparius
Nuphar lutea
Phalaris arundinacea
Molinia caerulea
Brassica napus
Typha latifolia

Jeg kunne lige nå ud og kigge ud over dæmningen, så jeg kunne se ud over Sønderøen og Mellemsøen.

Korsknop

Almindelig Stedmoderblomst

Almindelig Stedmoderblomst
Vår-Brandbæger
Vild Kørvel
Tandfri Vårsalat
Korsknop
Grå-Bynke
Fin Kløver
Mark-Forglemmigej
Lugtløs Kamille
Ager-Padderok
Giftyde
Smalbladet Vikke

Viola tricolor
Senecio vernalis
Anthriscus sylvestris
Valerianella locusta
Glechoma hederacea
Artemisia vulgaris
Trifolium dubium
Myosotis arvensis
Tripleurospermum perforatum
Equisetum arvense
Cicuta virosa
Vicia sativa ssp. angustifolia

Herfra kørte vi til Kærgård Klitplantage, hvor vi parkerede på en nyanlagt parkeringsplads. Hvor man både kunne gå ind i plantagen eller ud til Filsøs Pederholmtårnet.

Lokalitet 4 - Kærgård Klitplantage.

Vi startede med at spise vores frokost. På parkeringspladsen var der informationstavler om Filsø. De fleste gik ind i plantagen, hvor Tyge oppe på et udsigtspunkt fortalte lidt om klitterne og om skoven. Allerede i bussen havde han fortalt om de forskellige typer af klitter. Grundet flyvesand er den oprindelige egeskov tildækket og ved udgravning er det konstateret, at krattet, der i dag fremstår som grupper af selvstændige individer, har haft fælles rod. Læs mere i folderen over Klitplantagen side 51.

Den tilsandede skov

Ægte Kaprifolie
Majblomst
Almindelig Hønsetarm
Vellugtende Gulaks
Hedelyng
Almindelig Kohvede
Mark-Frytle
Håret Frytle
Almindelig Røn
Stilk-Eg
Vorte-Birk
Tidlig Dværgbunke

Lonicera caprifolium
Maianthemum bifolium
Cerastium fontanum
Anthoxanthum odoratum
Calluna vulgaris
Melampyrum pratense
Luzula campestris
Luzula pilosa
Sorbus aucuparia
Quercus robur
Betula pendula
Aira praecox

Rødært = Slimsvamp (et svampedyr)

Stilk-Eg *Quercus robur*

Almindelig Syre	<i>Rumex acetosa</i>
Poppel	<i>Populus</i>
Sand-Star	<i>Carex arenaria</i>
Bjerg-Fyr	<i>Pinus mugo</i>
Engelsk Visse	<i>Genista anglica</i>
Glat Vejbred	<i>Plantago major</i>

Her gik vi lidt rundt og nød det særprægede landskab. Det var planen, at vi ville gå en rundtur, men da Peter Køhler havde været langt ude af vejen, uden at kunne finde den vej, vi skulle dreje ned af, for at komme til parkeringspladsen, besluttede vi at gå samme vej tilbage. Vi nåede da også lige at komme til den aftalte tid. Vi skulle videre til Gammelgab.

Lokalitet 5 - Gammelgab.

Nu var vi kommet helt ud til Vestehavet. Både det at gå i klitterne og at komme ud og nyde det åbne store hav var meget flot.

Klitterne ved Gammelgab

Gammelgab, tidligere sydligt udløb fra Ringkøbing Fjord. "Gabet" ligger hvor Nyminde Strøm løb ud i Vesterhavet indtil det sandede til samtidig med åbningen af slusen ved Hvide Sande i 1931. Længst mod vest ligger havklitternes vindbrudte række foran det gamle udløb, som i dag er et vådområde med rørskov. Bagved ligger den gamle kystklint, der er overføjet af sand. Området er sammen med den sydlige del af Holmsland Klit, Tipperne og Værnengene en del af et stort fredet område.

Vesterhavet

Ager-Stedmoderblomst	<i>Viola arvensis</i>
Engelskgræs	<i>Armeria maritima</i>
Tusindfryd	<i>Bellis perennis</i>

Smalbladet Vikke
Havtorn
Almindelig Revling
Strandarve
Hunde-Viol
Stor Fladstjerne
Almindelig Mælkeurt
Vår-Brandbæger
Mark-Frytle

Vicia sativa ssp. *angustifolia*
Hippophaë rhamnoides
Empetrum nigrum
Honckenya peploides
Viola canina
Stellaria holostea
Polygala vulgaris
Senecio vernalis
Luzula campestris

Strand-Fladbælg *Lathyrus japonicus*

Almindelig Hønsetarm

Engelsød
Rynket Rose
Flipkrave
Strand-Fladbælg
Almindelig Gåsemad
Almindelig Hønsetarm
Sand-Hjælme
Marehalm
Ægte Kaprifolie
Almindelig Kongepen
Håret Høgeurt
Muse-Vikke
Smalbladet Timian
Liden Skjaller
Sandskæg
Solbær

Polypodium vulgare
Rosa rugosa
Teesdalia nudicaulis
Lathyrus japonicus
Arabidopsis thaliana
Cerastium fontanum
Ammophila arenaria
Leymus arenarius
Lonicera caprifolium
Hypochoeris radicata
Pilosella officinarum
Vicia cracca
Thymus serpyllum
Rhinanthus minor
Corynephorus canescens
Ribes nigrum

Her havde vi kun ½ time, så det var bare med at komme af sted, hvis man både ville se hav, og hvad der voksede i klitterne. Dette var også et sted, hvor vi kunne have brugt meget mere tid.

Nu kørte vi ud til dagen sidste lokalitet, Tipperne, hvor vi skulle mødes med Ole Amstrup

Lokalitet 6 – Tipperne og Værneengene

Ole Amstrup kom op i bussen, og vi var kun lige begyndt at køre, da vi så en Kobbersnepe, som heldigvis var så tæt på, at det var muligt at fotografere den. Vi så senere Gul Vipstjert, Skestork, Traner og Brushøns, men de var ikke så tæt på. Det var kun synligt for dem med kikkerter.

Kobbersnepe *Limosa limosa*

Vibe *Vanellus vanellus*

Men selve stedet var meget spændende. Vi kørte gennem Værneengene, som er privat ejede og var så heldige, at vi kunne komme helt ud på den yderste del af tipperne. Her fik vi lov til at gå rundt. Der var en indhegning med en masse kvier, som var utrolig nysgerrige. Der var også et fugletårn, men jeg så ikke så mange fugle.

Stilk-Eg
Tagrør
Blød Storckenæb

Quercus robur
Phragmites australis
Geranium molle

Planter bestemmes

Blød Storckenæb *Geranium molle*

Grå-Pil
Sand-Star
Eng-Viol
Mose-Bølle
Kær-Ranunkel
Mark-Frytle

Salix cinerea
Carex arenaria
Viola palustris
Vaccinium uliginosum
Ranunculus flammula
Luzula campestris

Engkarse
Bidende Ranunkel
Gåse-Potentil
Engelskgræs
Smalbladet Vikke
Hunde-Viol
Fløjlsgræs
Almindelig Syre
Rejnfan

Cardamine pratensis
Ranunculus acris
Argentina anserine
Armeria maritima
Vicia sativa ssp. *angustifolia*
Viola canina
Holcus lanatus
Rumex acetosa
Tanacetum vulgare

Engkarse

Slangetunge

Festgræs

Vi var nogle stykker, der gik en lille rundtur, hvor vi kiggede på planter. Det var en helt utrolig mængde af Festgræs. Vi så også to huller til en rævegrav. Se folderen om tipperne side 53.

Festgræs
Slangetunge
Gul Iris
Almindelig Kællingetand

Hierochloa odorata
Ophioglossum vulgatum
Iris pseudacorus
Lotus corniculatus

Rævehuller

Nysgerrige køer

Kær-Svovlrod
Kær-Tidsel
Almindelig Torskemund
Almindelig Hanekro

Peucedanum palustre
Cirsium palustre
Linaria vulgaris
Galeopsis tetrahit

Gul Frøstjerne
Almindelig Mangeløv
Almindelig Mjødurt
Gærde-Snerle
Skov-Angelik
Katteskæg
Smalbladet Kæruld
Almindelig Revling
Rank-Forglemmigej

Thalictrum flavum
Dryopteris filix-mas
Filipendula ulmaria
Calystegia sepium
Angelica sylvestris
Nardus stricta
Eriophorum angustifolium
Empetrum nigrum
Myosotis stricta

Nu var oplevelserne slut for denne dag. Vi var først tilbage ved Skarrildhus 18⁴⁵, og middagen var kl. 19, så der var kun lige tid til at få skiftet støvler og turbukser.

Laksen og urtehaven

Kalv knolde og urter

Middagen var denne aften. Laksen og urtehaven: 2 x laks. Urtehaven plantet i creme og "maltjord" med madbrødsiki samt vilde blade. Kalv, knolde og urter: Langtidsstegt kalveculotte med bondemandens grønsager – bløde som sprøde, økologiske rodfrugter i saft og forårskraft, mandel/urtekartofler samt estragoncreme. Det var meget smukt serveret, og det smagte lige så godt, som det så ud. Kl. 21 var der flere som igen gik på fugletur med Johannes. Andre gik ned i kælderen, hvor vi satte navneskilte på de mange planter, som vi havde samlet i løbet af dagen. Efter fugleturen kom mange ned for se på og også vise de planter, som de havde samlet. Det havde igen været en meget begivenhedsrig dag.

Plantebestemmelse

Lørdag den 16. maj

Det var endnu en dejlig morgenmad. Der var store hjemmebagte brød og havregrød i stedet for øllebrøden. Frokostmaden bestod af salat, roastbeef, filet, rejer og de mange gode oste. Det var ikke nemt at beslutte sig.

Det var temmelig overskyet, da vi kørte, og vejrudsigten var ikke så positiv. Hele dagen skulle vi være ved Skjern Enge.

Lokalitet 7 – Skjern Enge.

Vi stoppede først ved Lønborg Kirke. Her mødtes vi med dagens guider Marianne Linnemann og Tage Madsen. De anbefalede meget, at vi iførte os vores regntøj. Både fordi der var lovet regn, dog ikke så meget, men også fordi det kun var 11 °C varmt og blæsende.

Lønborg Kirke

Dommedagsscenen

Vi gik først ind i kirken, hvor der var nogle fine kalkmalerier. Vi fik en fin historie om kirken af Tage og især om det store kalkmaleri, dommedagsscenen. Her står de døde op af gravene i den ene side og vandrer i lange rækker ind i himlen, mens djævelen og den evige ild huserer nederst i den anden side af billedet. Bl.a. ses en djævel i færd med at forføre pigen med smørkærnen. Øverst sidder Kristus på regnbuen og med fødderne hvilende på jordkloden. Der var også et billede af fandens oldemor. Læst mere i folderen om Lønborg Kirke side 56.

Skjernådalens

Vi gik nu ad stien ned mod Skjern Å. Oppe på toppen hvor vi havde en flot udsigt over hele det nye vådområde, fik vi en detaljeret forklaring af Marianne om Skjern Å, fra den blev rettet ud og nu hvor den er lagt tilbage. Her var rigtig koldt at stå, da det blæste meget.

Ca. 1871

Fra 1902 til 1965

Fra 1965 til 2000

Fra 2000

Gyvel
 Almindelig Kongepen
 Vild Kørvel
 Hindbær
 Løgkarse
 Almindelig Hæg

Cytisus scoparius
Hypochoeris radicata
Anthriscus sylvestris
Rubus idaeus
Alliaria petiolate
Prunus padus

Derefter gik vi langs med åen, hvor Marianne havde et nyt stop, hvor vi hørte om åens strømforhold, og om hvordan åens slyngninger var lavet. Der var efter udgravningen lagt filtdug ud langs med brinkerne, så de ikke skulle skride ned. Åen blev gravet 1.3 meter dyb, men er nu i strømsiden hele 3 meter dyb.

Engkarse
 Giftyde
 Tagrør
 Bidende Ranunkel
 Hvid-Kløver
 Høj Sødgræs
 Rørgræs
 Skov-Angelik
 Almindelig Mjødurt
 Vand-Mynte
 Krybende Baldrian
 Lyse-Siv
 Kær-Star
 Ager-Padderok
 Kruset Skræppe
 Rynket Rose

Cardamine pratensis
Cicuta virosa
Phragmites australis
Ranunculus acris
Trifolium repens
Glyceria maxima
Phalaris arundinacea
Angelica sylvestris
Filipendula ulmaria
Mentha aquatica
Valeriana sambucifolia ssp. *procurrens*
Juncus effusus
Carex acutiformis
Equisetum arvense
Rumex crispus
Rosa rugosa

Gul Iris
Rejnfan
Stor Nælde
Rød-El
Almindelig Fuglegræs

Iris pseudacorus
Tanacetum vulgare
Urtica dioica
Alnus glutinosa
Stellaria media

Vand-Skræppe *Rumex hydrolapathum*

Frokost i fugletårnet

Vi gik ud til det sted hvor Skjern Å bliver delt i et hovedløb og et sydligt løb. Mens vi stod herude og fik yderlige informationer om udløbet i Ringkøbing Fjord, begyndte det at regne. Så nu kom også regnslagene på. Klokken var 12¹⁵, da vi var tilbage ved bussen. Her fik vi at vide, at den fine træbro, var bygget af Tuja træ.

Lav Ranunkel
Vand-Skræppe
Mose-Bunke
Vinterkarse
Foder-Kulsukker
Græsbladet Fladstjerne
Almindelig Syre
Sump-Kællingetand
Flipkrave
Forskelligfarvet Forglemmigej

Ranunculus repens
Rumex hydrolapathum
Deschampsia cespitosa
Barbarea
Symphytum x uplandicum
Stellaria graminea
Rumex acetosa
Lotus pedunculatus
Teesdalia nudicaulis
Myosotis discolor

Vi kørte hen til et stort fugletårn ved Hestholm Sø, hvor vi indtog vores frokost. Nogle sad nede under udsigtsplatformen, men de fleste gik op i udkiksrummet. Her var vi da i det mindste i tørvejr. Da maden var tygget, fik vi flere informationer om fuglene og fiskene i engene og åen. Af svømmeænder har åen 32 arter, hvor af 6-7 yngler. Der er en Triel, som er en forvokset hjejle, den er aften- og nataktiv. Skestorken kom her til i 2001. Havørnen er her og yngler i høje træer. Den anden succes historie er laksen. Før 1990 var der kun 50 Skjern Ålaks tilbage. Det er en meget ren stamme. Sidste år blev der fanget en laks på 36 kg og 1,26 m lang. Der er lavet gydebanks, og man opformere yngel. Nu er der igen mange laks i åen. Har man overskud af yngel, bliver de sat ud

i Gudenåen, da Gudenå laksen ikke er en ren race. Alle de laks der fanges skal vejes og måles. Når der er fanget 350 laks, lukkes der for fiskeriet. Man må kun fange 1 laks/mand/år. Desuden må der kun fanges 125 laks af de store over 75 cm. Naturstyrelsen får 90 % af de indkomne penge fra fiskeriet.

Lønborggård

Da vi var færdige med frokosten, kørte vi hen til naturcenteret Skjern Enge, for her var der toilet. Her var en meget spændende udstilling om fugle, som vi gik rundt og kiggede på. Vi fortsatte til Lønborggård, hvor vi kort var ude af bussen. Her fik vi lidt at vide om gårdens historie. Det var egentlig meningen, at det skulle have været et stort samlet informationscenter, men det kunne Skjern og Tarm kommuner ikke blive enige om. I dag blev det brugt som feriecenter.

Marianne Linnemann

Pommeransfugl *Charadrius morinellus*

Nu kørte vi ud langs nogle marker. Vejret var klaret op, men blæsten var stadig kold. Vi skulle ud og se Pomerans fugl. Det lykkedes heldigvis. Mange så den i en af de store teleskoper. Det var en smuk fugl. På vejen derfra så vi en Skestork.

Nu kørte vi ud til Skjern Bådehavn, hvor vi gik ud og så Kong Hans Bro. Det er en hængebro, som blev indviet i 2011. Her fik vi også forklaringen på navnet af denne nye bro, og om det gamle vadested, hvor Kong Hans faldt af hesten en vinterdag i 1513. Han var på vej fra Ribe til Aalborg, hvor han senere døde. Også her var meget koldt og blæsende.

Bredbladet Dunhammer
Gåse-Potentil
Mælkebøtte
Grå-Bynke
Skov-Angelik
Rams-Løg
Rød Tvetand
Almindelig Mjødurt
Eng-Kabbeleje

Typha latifolia
Argentina anserina
Taraxacum vulgare
Artemisia vulgaris
Angelica sylvestris
Allium ursinum
Lamium purpureum
Filipendula ulmaria
Caltha palustris ssp. *palustris*

Rester af en gammel bro
Vinterkarse *Barbarea*

Forskelligfarvet Forglemmigej *Myosotis discolor*

Tusindfryd
Lancet-Vejbred
Hindbær
Engkarse
Vinterkarse
Vild Kørvel
Gul Åkande
Forskelligfarvet Forglemmigej
Engelskgræs
Bævreasp
Vorterod
Stor Nælde
Japan-Pileurt

Bellis perennis
Plantago lanceolata
Rubus idaeus
Cardamine pratensis
Barbarea
Anthriscus sylvestris
Nuphar lutea
Myosotis discolor
Armeria maritima
Populus tremula
Ranunculus ficaria
Urtica dioica
Fallopia japonica

Derfra kørte vi til dagens sidste stop. Det var naturcenter Skjern Å. Her var der udstillinger om planter, fisk og landskabet. Det var også meget spændende. Læs mere om Skjern Enge i folderen på side 60. Her tog vi afsked med vores rigtig gode og flinke guider. Derefter gik turen tilbage til hotellet. Denne aften var der heldigvis tid til et dejligt varmt bad, Det trængte man til.

Middagen denne lørdag aften var De første asparges fra Knabbegaarden: asparges og spegeskinke fra Ausumgård grisen med ramsløg creme, agurk, malt samt vilde blade. Velfærdshane og økologiske korn: Urtefyldt unghanebryst fra Gråsten. Forårsgrønt bløde som sprød, Otto på perlebyg og svampe. Der var igen en rigtig dejlig stemning i restauranten. Efter middagen trak vi ind i den store sal med flyglet, hvor vi fik te/kaffe og småkager.

asparges og spegeskinke

Først gav Birte nogle numre på flyglet, så var den gode stemning slået an. Derefter fik vi en sang om Jens Vejmands kone, mens Jørgen spillede til. Derefter begyndte vi at vælge sange fra Højskolesangbogen. Det var rigtig hyggeligt. Men efterhånden blev vi søvnige, det havde været en begivenhedsrig dag, men også kold og det trætter. Samtidig vidste vi, at nye oplevelser ventede os på turens sidste dag.

Vi synger efter Højskolesangbogen

Søndag den 17. maj

Vi blev vækket af skøn fuglesang og stod op til dejligste solskinsvejr. Denne morgen var der igen nye delikatesser og en gammel kending "øllebrøden". Tjenerne var så flinke. De fyldte termokanderne op med kaffe eller kogt vand efter ønske med et stort smil. Servicen på dette hotel har været utrolig fin. Alle kom med bagagen i god tid, så vi kunne køre kl. 9 som sædvanlig.

Erik fortalte lidt om brunkulslejerne i bussen og om deres historie. Vi hørte også, at sandbjergene kaldes tipper. Mens vi kørte langs med en af søerne, så vi en Toppet Lappedykker på rede. Reden lå flydende på vandet, så den kan følge op og ned med vandstanden. Læs mere i folderen på side 65.

Lokalitet 8 - Søby Brunkulslejer

Her var vi kun ½ time. Vi skulle bare op ad en bakke, så vi kunne se ud over dette smukke landskab.

Udsigten over en af søerne fra toppen af bakken

Vild Kørvel
Mælkebøtte
Kruset Skræppe
Almindelig Røn
Almindelig Mangeløv
Flipkrave
Hedelyng
Skov-Fyr
Stilk-Eg
Almindelig Syre
Glansbladet Hæg
Tidlig Dværgbunke
Sand-Star
Håret Høgeurt
Mangeblomstret Frytle
Sand-Hjælme
Fløjlsgræs

Anthriscus sylvestris
Taraxacum vulgare
Rumex crispus
Sorbus aucuparia
Dryopteris filix-mas
Teesdalia nudicaulis
Calluna vulgaris
Pinus sylvestris
Quercus robur
Rumex acetosa
Prunus serotina
Aira praecox
Carex arenaria
Pilosella officinarum
Luzula multiflora
Ammophila arenaria
Holcus lanatus

Engelsød
Europæisk Lærk
Pille-Star
Gederams
Hindbær
Selje-Røn

Polypodium vulgare
Larix decidua
Carex pilulifera
Epilobium angustifolium
Rubus idaeus
Sorbus intermedia

Lene og Ruth på toppen

Grå-Pil *Salix cinerea*

Burre-Snerre
Almindelig Hyld
Ahorn
Korsknap
Have-Jordbær
Grå-Pil
Mirabel
Liden Siv

Galium aparine
Sambucus nigra
Acer pseudoplatanus
Glechoma hederacea
Fragaria xananassa
Salix cinerea
Prunus cerasifera
Juncus bulbosus

Derfra kørte vi til turens sidste lokalitet Oddebæk. Her skulle vi mødes med Bo Levesen, Natur og friluftsliv, Teknik og Miljø, Vejle Kommune og en repræsentant for vandløbslauget Lars Hansen. Førstnævnte kom lidt for sent, Han var blevet ringet op af en bondemand, som havde opdaget, at der var kommet en ung Odder ind i kostalden. Den ville nu blive hentet og bragt til Silkeborg Naturcenter, så den lige kunne blive helbredsundersøgt, inden den igen kunne sættes ud i Skjern å.

Lokalitet 9 – Oddebæk

Vi var mange, der havde iført os regnbukserne, da det var rigtig koldt. Vi gik først op på en lille bakke, hvor vi kunne se ud over bækken og engene. Her fortalte Bo om hvordan kommunen, de omkringliggende landmænd og sommerhusejere, var blevet enige om genopretning af åen, så den kunne blive så ren som muligt og også om at få græsning på engene omkring åen. Det er nu vandløbslauget og englauget, der selv står for vedligeholdelse af dette skønne område.

Her oppe var der også nogle meget fine informationstavler. Læs mere om Oddebækken i folderen på side 67.

Judaspenge *Lunaria annua*

Løgekarse
Judaspunge
Ahorn
Kær-Tidsel
Vinterkarse
Engriflet Hvidtjørn
Rød-El
Krybende Læbeløs

Alliaria petiolata
Lunaria annua
Acer pseudoplatanus
Cirsium palustre
Barbarea
Crataegus monogyna
Alnus glutinosa
Ajuga reptans

Bo Levesen

Oddebæk informationstavle

Forskelligfarvet Forglemmigej
Hunde-Viol
Lancet-Vejbred
Stor Fladstjerne
Hvid Anemone
Tusindfryd
Almindelig Mælkeurt

Myosotis discolor
Viola canina
Plantago lanceolata
Stellaria holostea
Anemone nemorosa
Bellis perennis
Polygala vulgaris

Derefter fortsatte vi ind i engen. Bedst som vi stod og fik nogle flere information, kom der en temmelig kraftig haglbyge, så vi søgte op i læ af træerne. Snart skinnede solen igen, og vi fortsatte lang med åen. Vi hørte også

om at noget af det fosfor, der kommer ud i bækken, kan opsamles og genbruges.

Engen ved Oddebæk

Lyse-Siv
Kruset Skræppe
Vellugtende Gulaks
Kær-Ranunkel
Engkarse
Hvid-Kløver
Glat Ærenpris
Lav Ranunkel
Krat-Fladbælg

Juncus effusus
Rumex crispus
Anthoxanthum odoratum
Ranunculus flammula
Cardamine pratensis
Trifolium repens
Veronica serpyllifolia
Ranunculus repens
Lathyrus linifolius

Krybende Læbeløs *Ajuga reptans*

fra indvielsen

Sten

Liden Siv
Tveskægget Ærenpris
Blød Storkenæb
Almindelig Fuglegræs
Glansbladet Hæg

Juncus bulbosus
Veronica chamaedrys
Geranium molle
Stellaria media
Prunus serotina

Almindelig Røn	<i>Sorbus aucuparia</i>
Tørst	<i>Frangula alnus</i>
Hindbær	<i>Rubus idaeus</i>
Skov-Æble	<i>Malus sylvestris</i>
Kæmpe-Bjørneklo	<i>Heracleum mantegazzianum</i>
Fugle-Kirsebær	<i>Prunus avium</i>
Almindelig Hulsvøb	<i>Chaerophyllum temulum</i>
Storblomstret Hønsetarm	<i>Cerastium arvense</i>
Vår-Brandbæger	<i>Senecio vernalis</i>

Nu fik vi endnu en haglbyge. Det var rigtig koldt. Den varede nu heller ikke så længe. Vi kom op ved nogle andre enge. Efter genopretningen af odderbækken, er der nu igen kommet oddere i bækken. Vi kørte nu ned til en lille sø, Kulsø. Her gik nogle af os ind i en lille mose, hvor der skulle være Koralrod og Troidurt, men det var for tidligt på året. Her var temmelig vådt, så det var ikke ret mange, der gik herind.

Rosmarinlyng *Andromeda polifolia*

Eng-Viol	<i>Viola palustris</i>
Tranebær	<i>Vaccinium oxycoccus</i>
Blåtop	<i>Molinia caerulea</i>
Tue-Kæruld	<i>Eriophorum vaginatum</i>
Klokkelyng	<i>Erica tetralix</i>
Kær-Svovlrod	<i>Peucedanum palustre</i>
Hunde-Hvene	<i>Agrostis canina</i>
Rosmarinlyng	<i>Andromeda polifolia</i>
Mark-Krageklo	<i>Ononis spinosa ssp. spinosa</i>
Butbladet Skræppe	<i>Rumex obtusifolius</i>
Mørk Kongelys	<i>Verbascum nigrum</i>

Vi kom hurtigt ind i bussen, da der kom en ny kraftig byge. Vi kørte lidt længere, hvor vi gik ned til en grillhytte. Her skulle vi spise frokost. Nu skinnede solen så dejlig, så vi slæbte nogle borde og bænke ud i solen. Det var skønt. Nu fortalte Lars Hansen, som var tidligere flyveleder, om sit samarbejde med Bo som repræsentant for kommunen. Det var en meget hyggelig frokost.

Frokosten i grillhytten

Vi gik tilbage til bussen og nu startede hjemkørslen. Vi havde en kort tissepause stop på en rasteplads på Fyn. Vi fik flere kraftige byger undervejs. Der var lang kø ved Køge sammenfletningen, hvor vi lige skulle ind på 1 spor. Men så snart det var passeret, gik det rask af sted igen. Vi fortsatte af ring 4 til Hillerødmotorvejen.

Anne Bodil og Bo Levesen

Jørgen, Astrid og Lars Hansen

Bussen blev hurtig tømt i Hillerød, og der blev givet farvel knus, og sagt tak for turen og dejligt samvær, inden vi skiltes. Det havde været en spændende og meget lærerig tur.

Fugle og andet fra Jyllandsturen 14. – 17. maj 2015

Udarbejdet af Johannes Bang og Erik Thalling (Listen indeholder 88 fuglearter)

14. maj

Sprogø

Tejst
Grågæs
Strandskade
Stormmåge
Svartbag
Hættemåge

Gyldensteen Strand

Lille og stor
præstekrave
hvidklire
vibe
troland
toppet, sorthalset og
gråstrubet
lappedykker
klyde
storspove
hættemåge
sølvmåge
havterne
skarv
ederfugl
gul og hvid vipstjert
sanglærke
engpiber
knopsvane
landsvale
gravand
knarand
skeand
gråand
krage
ringdue
musvit
blishøne
bogfinke
hvinand

Tågelund Overdrev

Bogfinke
skovsanger
gærdesanger
gransanger
gulspurv
musvit
sangdrossel
skovpiber

15. maj

Filsø

Klyde
sandterne
fjordterne
hættemåge
svartbag
sølvmåge
troland
blishøne
trane
havørn
rørspurv
gransanger
løvsanger
rødstjert
solsort
stær
gråspurv
bogfinke
krage
musvit
gråmejse
hvid vipstjert
landsvale
gråand
jernspurv
rørsanger
gravand
sorthalset lappedykker
toppet lappedykker
taffelend
grågå
bramgå
skovpiber
skarv
100 krondyr

Kærgården Klitplantage

Munk
løv-, gran-, gærde- og
tornsanger
gærdesmutte
rødhals
rødstjert
solsort
musvit
blåmejse

Gammelgab

Sanglærke
sortstrubet bynkefugl
stenpikker
tornirisk
gråand

hejre
skarv
musvåge

Tipperne og Værnengene

Vibe
rødben
stor kobbersneppe
landsvale
bysvale
skarv
knopsvane
skestork
6000 bramgæs
hejre
trane
vandrefalk
temminks ryle
gråand
grågæs
knortegæs
tornsanger
sanglærke
engpiber
gul vipstjert
tornirisk
rørhøg

15. - 16. maj

Skarrildhus

Ringdue
solsort
sangdrossel
sumpmejse
musvit
krage
gulspurv
rødhals
gærdesmutte
munk
skovpiber
bynkefugl
bogfinke
gransanger
løvsanger
hejre
stær
gråand
stor flagspætte
grønspeppe
dompap
grønirisk
hvid vipstjert

allike
musvåge
skovskade
knopsvane
isfugl
munk
stillits
spætmejse
landsvale
bysvale

16. maj

Skjern Enge

Skestork
knopsvane
rørhøg
rørspurv
gråand
pommeransfugl
vibe
blishøne
agerhøne
hejre
musvåge

17. maj

Søby Brunkuldslejer

Toppet lappedykker
knopsvane
løvsanger
gransanger
munk

Odderbæks Enge

Tornirisk
krage
gulspurv

Fra bussen

Rørhøg
musvåge
storm- og sølvmåge
solsort
lærke
krage
råge
allike
husskade
stær
rådyr
hare

<i>Latinsk navn</i>	Lokalitet Dansk navn (Dato)	1	2	3	4	5	6	7	7	8	9
								a	b		
		14	15					16		17	
<i>Carex nigra</i> var. <i>nigra</i>	Almindelig Star			x							
<i>Carex pilulifera</i>	Pille-Star									x	
<i>Cerastium arvense</i>	Storblomstret Hønsetarm										x
<i>Cerastium fontanum</i>	Almindelig Hønsetarm				x	x					
<i>Chaerophyllum temulum</i>	Almindelig Hulsvøb										x
<i>Chrysosplenium</i>	Almindelig Milturt		x								
<i>Cicuta virosa</i>	Gifttyde			x				x			
<i>Cirsium palustre</i>	Kær-Tidsel			x			x				x
<i>Corynephorus canescens</i>	Sandskæg					x					
<i>Crataegus monogyna</i>	Engriflet Hvidtjørn		x								x
<i>Cytisus scoparius</i>	Gyvel		x	x				x			
<i>Deschampsia cespitosa</i>	Mose-Bunke							x			
<i>Dryopteris filix-mas</i>	Almindelig Mangeløv						x				x
<i>Empetrum nigrum</i>	Almindelig Revling			x		x	x				
<i>Epilobium angustifolium</i>	Gederams										x
<i>Equisetum arvense</i>	Ager-Padderok			x				x			
<i>Erica tetralix</i>	Klokkelyng										x
<i>Eriophorum</i>	Smalbladet Kæruld			x			x				
<i>Eriophorum vaginatum</i>	Tue-Kæruld										x
<i>Erodium cicutarium</i>	Almindelig Hejrenæb			x							
<i>Euonymus europaeus</i>	Benved		x								
<i>Fagus sylvatica</i>	Bøg		x								
<i>Fallopia japonica</i>	Japan-Pileurt								x		
<i>Filipendula ulmaria</i>	Almindelig Mjødurt		x				x	x	x		
<i>Fragaria xananassa</i>	Have-Jordbær										x
<i>Frangula alnus</i>	Tørst		x								x
<i>Galeopsis tetrahit</i>	Almindelig Hanekro						x				
<i>Galium aparine</i>	Burre-Snerre										x
<i>Galium saxatile</i>	Lyng-Snerre			x							
<i>Genista anglica</i>	Engelsk Visse			x	x						
<i>Geranium molle</i>	Blød Storkenæb						x				x
<i>Geranium robertianum</i>	Stinkende Storkenæb		x								
<i>Glechoma hederacea</i>	Korsknep			x							x
<i>Glyceria maxima</i>	Høj Sødgræs							x			

<i>Latinsk navn</i>	Lokalitet Dansk navn (Dato)	1	2	3	4	5	6	7	7	8	9
		a	b								
		14		15				16		17	
<i>Heracleum</i>	Kæmpe-Bjørneklo		x								x
<i>Hierochloe odorata</i>	Festgræs						x				
<i>Hippophaë rhamnoides</i>	Havtorn					x					
<i>Holcus lanatus</i>	Fløjlsgæs						x			x	
<i>Honckenya peploides</i>	Strandarve					x					
<i>Hydrocotyle vulgaris</i>	Vandnavle			x							
<i>Hypericum pulchrum</i>	Smuk Perikon		x								
<i>Hypochoeris radicata</i>	Almindelig Kongepen					x		x			
<i>Iris pseudacorus</i>	Gul Iris						x	x			
<i>Juncus bulbosus</i>	Liden Siv									x	x
<i>Juncus effusus</i>	Lyse-Siv		x	x				x			x
<i>Juniperus communis</i>	Ene		x								
<i>Lamium album</i>	Døvnælde		x								
<i>Lamium purpureum</i>	Rød Tvetand								x		
<i>Larix decidua</i>	Europæisk Lærk									x	
<i>Lathyrus japonicus</i>	Strand-Fladbælg					x					
<i>Lathyrus linifolius</i>	Krat-Fladbælg										x
<i>Leymus arenarius</i>	Marehalm					x					
<i>Linaria vulgaris</i>	Almindelig Torskemund						x				
<i>Lonicera caprifolium</i>	Ægte Kaprifolie		x	x	x	x					
<i>Lotus corniculatus</i>	Almindelig Kællingetand						x				
<i>Lotus pedunculatus</i>	Sump-Kællingetand							x			
<i>Lunaria annua</i>	Judaspenge										x
<i>Luzula campestris</i>	Mark-Frytle		x	x	x	x	x				
<i>Luzula multiflora</i>	Mangeblomstret Frytle									x	
<i>Luzula pilosa</i>	Håret Frytle		x		x						
<i>Lycium barbarum</i>	Bukketorn	x									
<i>Lysimachia thyrsoiflora</i>	Dusk-Fredløs			x							
<i>Maianthemum bifolium</i>	Majblomst		x		x						
<i>Malus sylvestris</i>	Skov-Æble										x
<i>Mandragora officinarum</i>	Alrune (i haven ved										
<i>Melampyrum pratense</i>	Almindelig Kohvede				x						
<i>Mentha aquatica</i>	Vand-Mynte							x			
<i>Milium effusum</i>	Miliegræs		x								

Latinsk navn	Dansk navn	Lokalitet (Dato)	1	2	3	4	5	6	7	7	8	9
			a	b								
			14		15			16		17		
<i>Molinia caerulea</i>	Blåtop				x							x
<i>Myosotis arvensis</i>	Mark-Forglemmigej				x							
<i>Myosotis discolor</i>	Forskelligfarvet								x	x		x
<i>Myosotis stricta</i>	Rank-Forglemmigej							x				
<i>Myrica gale</i>	Mose-Pors				x							
<i>Nardus stricta</i>	Katteslæg				x			x				
<i>Nuphar lutea</i>	Gul Åkande				x					x		
<i>Ononis spinosa</i> ssp.	Mark-Krageklo											x
<i>Ophioglossum vulgatum</i>	Slangetunge							x				
<i>Oxalis acetosella</i>	Skovsyre		x									
<i>Peucedanum palustre</i>	Kær-Svovlrod							x				x
<i>Phalaris arundinacea</i>	Rørgræs				x				x			
<i>Phragmites australis</i>	Tagrør	x			x			x	x			
<i>Pilosella officinarum</i>	Håret Høgeurt						x					x
<i>Pinus mugo</i>	Bjerg-Fyr					x						
<i>Pinus sylvestris</i>	Skov-Fyr											x
<i>Plantago lanceolata</i>	Lancet-Vejbred		x							x		x
<i>Plantago major</i>	Glat Vejbred		x		x							
<i>Polygala vulgaris</i>	Almindelig Mælkeurt						x					x
<i>Polygonatum multiflorum</i>	Stor Konval		x									
<i>Polypodium vulgare</i>	Engelsød						x					x
<i>Populus</i>	Poppel					x						
<i>Populus tremula</i>	Bævreasp									x		
<i>Potentilla erecta</i>	Tormentil				x							
<i>Prunus avium</i>	Fugle-Kirsebær											x
<i>Prunus cerasifera</i>	Mirabel											x
<i>Prunus padus</i>	Almindelig Hæg								x			
<i>Prunus serotina</i>	Glansbladet Hæg											x
<i>Pteridium aquilinum</i>	Ørnebregne		x									
<i>Quercus robur</i>	Stilk-Eg		x		x			x				x
<i>Ranunculus acris</i>	Bidende Ranunkel							x	x			
<i>Ranunculus bulbosus</i>	Knold-Ranunkel		x									
<i>Ranunculus ficaria</i>	Vorterod									x		
<i>Ranunculus flammula</i>	Kær-Ranunkel				x			x				x

Latinsk navn	Dansk navn	Lokalitet (Dato)	1	2	3	4	5	6	7	7	8	9
			a	b								
			14		15			16		17		
<i>Ranunculus repens</i>	Lav Ranunkel								x			x
<i>Rhinanthus minor</i>	Liden Skjaller					x						
<i>Ribes nigrum</i>	Solbær					x						
<i>Rosa rugosa</i>	Rynket Rose					x			x			
<i>Rubus idaeus</i>	Hindbær								x	x	x	x
<i>Rumex acetosa</i>	Almindelig Syre				x		x		x		x	
<i>Rumex crispus</i>	Kruset Skræppe	x		x					x		x	x
<i>Rumex hydrolapathum</i>	Vand-Skræppe								x			
<i>Rumex obtusifolius</i>	Butbladet Skræppe											x
<i>Rumex thyrsiflorus</i>	Dusk-Syre		x									
<i>Salix cinerea</i>	Grå-Pil							x			x	
<i>Sambucus nigra</i>	Almindelig Hyld										x	
<i>Sambucus racemosa</i>	Drue-Hyld		x									
<i>Saxifraga granulata</i>	Kornet Stenbræk		x									
<i>Senecio vernalis</i>	Vår-Brandbæger			x		x						x
<i>Sorbus aucuparia</i>	Almindelig Røn		x	x	x						x	x
<i>Sorbus intermedia</i>	Selje-Røn										x	
<i>Stellaria graminea</i>	Græsbladet Fladstjerne								x			
<i>Stellaria holostea</i>	Stor Fladstjerne		x			x						x
<i>Stellaria media</i>	Almindelig Fuglegræs		x						x			x
<i>Symphytum x</i>	Foder-Kulsukker								x			
<i>Tanacetum vulgare</i>	Rejnfan							x	x			
<i>Taraxacum vulgare</i>	Mælkebøtte									x	x	
<i>Teesdalia nudicaulis</i>	Flipkrave		x	x		x			x		x	
<i>Thalictrum flavum</i>	Gul Frøstjerne							x				
<i>Thymus serpyllum</i>	Smalbladet Timian					x						
<i>Trientalis europaea</i>	Skovstjerne		x	x								
<i>Trifolium dubium</i>	Fin Kløver			x								
<i>Trifolium repens</i>	Hvid-Kløver								x			x
<i>Tripleurospermum</i>	Lugtløs Kamille			x								
<i>Typha latifolia</i>	Bredbladet Dunhammer			x						x		
<i>Urtica dioica</i>	Stor Nælde	x							x	x		
<i>Vaccinium myrtillus</i>	Blåbær		x									
<i>Vaccinium oxycoccus</i>	Tranebær											x

<i>Latinsk navn</i>	Dansk navn	Lokalitet (Dato)	1	2	3	4	5	6	7	7	8	9
									a	b		
			14		15				16		17	
<i>Vaccinium uliginosum</i>	Mose-Bølle				x			x				
<i>Vaccinium vitis-idaea</i>	Tyttebær				x							
<i>Valeriana sambucifolia</i>	Krybende Baldrian								x			
<i>Valerianella locusta</i>	Tandfri Vårsalat				x							
<i>Verbascum nigrum</i>	Mørk Kongelys											x
<i>Veronica chamaedrys</i>	Tveskægget Ærenpris											x
<i>Veronica persica</i>	Storkronet Ærenpris	x										
<i>Veronica serpyllifolia</i>	Glat Ærenpris		x									x
<i>Vicia cracca</i>	Muse-Vikke						x					
<i>Vicia sativa ssp.</i>	Smalbladet Vikke		x	x		x	x					
<i>Viola arvensis</i>	Ager-Stedmoderblomst				x	x						
<i>Viola canina</i>	Hunde-Viol					x	x					x
<i>Viola palustris</i>	Eng-Viol		x	x			x					x
<i>Viola riviniana</i>	Krat-Viol		x									
<i>Viola tricolor</i>	Almindelig		x	x								

Gyldensteen Strand

AAGE V. JENSEN NATURFOND

Centralt på Eriksholm er der etableret et Naturrum med skolestue. Det danner ramme om information om området og dets udvikling, om daglig undervisning af børn og unge, og vil med sine mange faciliteter være et naturligt udgangspunkt for ture og ophold – også med hund, blot den er i snor! - God tur.

En fond for den danske natur

Aage V. Jensen Naturfond arbejder for naturens bevarelse og de vilde dyrs beskyttelse. Fonden yder støtte til mange naturprojekter i Danmark, især naturformidling, og har erhvervet en række af Danmarks vigtigste naturområder.

Målet er at give alle i Danmark mulighed for at opleve en rig natur - i dag og i fremtiden.

AAGE V. JENSEN
NATURFOND

De nye vådområder tiltrækker ynglende vadefugle, ænder, gæs, måger og terner. De store forekomster af vandfugle året igennem tiltrækker flere rovfugle, herunder vandrefalk, havørn og blå kærhøg. Kystlagunen er et nyt og vigtigt tilholdssted for havets biologiske mangfoldighed med en rigdom af fiskeyngel og smådyr.

Aktiviteter og oplevelser

For at give naturen de bedst mulige vilkår er Kystlagunen forberedt med varierede bundforhold, fri vandbevægelse, sælsten og masser af øer til fuglene – ligesom i Engsøen. På land er flere mindre søer skabt i nye fugtige og afgræssede enge. Blomsterrige overdrev og skovkanter kranser de stadig mere naturlige skove. Naturens indvandring og tilpasning bliver spændende at følge. Det kan ske på nærmeste hold fra de mange nyanlagte veje, parkeringspladser, stier og udsigtspunkter i området. Flere udsigtspunkter vil i den løbende tid blive stærkt forbedret med udsigtsplatforme og fugletårne. Bemærk øernes placering tæt på udsigtspunkterne!

www.avjf.dk
 Læs mere om Gyldensteen Strand og fondens mange andre naturprojekter på hjemmesiden.

Gyldensteen Strand genopretning

En lang række lavvandede fjorde er forsvundet ved inddæmning og afvanding. I flere af disse fjorde er der siden skabt ferske naturområder, men ingen større fjorde er endnu blevet genoprettet som naturlige saltvandsområder.

Et af de afvandede områder er Gyldensteen fjord øst for Bogense, som indtil midten af 1800-tallet var en del af det nordfynske "vadehav". Her lå fire små moræneøer på række: Lille Stegø, Store Stegø, Lindholm og Langø i en lavvandet, laguneagtig fjord. Her var et rigt og varieret dyreliv.

Frem til 1870'erne blev der bygget dæmninger mellem øerne, og fjorden blev drænet ved hjælp af kanaler og to pumpeværker. I første omgang opstod der enge, som blev brugt til græsning og høslæt. Området blev først endeligt opdyrket, da der kom elektriske pumpestationer i 1960'erne. Det lavtliggende område 'Reservatet' blev udlagt som jagtrevir.

Før genopretning

- Vidste du?**
- Naturfondens ejendom, Gyldensteen Strand, er på 616 ha
 - 140 år efter den første inddæmning vender naturen tilbage
 - Den genskabte marine Kystlagune er 214 ha
 - Den lavvandede ferskvandsø, Engseen, er 144 ha med enge
 - Projektet tilbageholder store mængder CO₂, og modvirker derfor klimaforandringer

Naturen vender tilbage

Naturfonden erhvervede i 2011 det inddæmmede Gyldensteen Strand med Reservatet ved Ore Strand, og de tidligere øer Lindholm og Langø. Formålet er at gennemføre både marin og fersk naturgenopretning. Samtidig skal der høstes erfaringer for kommende projekter, der hvor stigende havvand gør det aktuelt.

Projektet har fjernet diger mellem Langø, Lindholm og Store Stegø, så havet igen indtager det store område syd for Lindholm og bliver et lavvandet fjordområde

med vadeflader omgivet af smalle strandenge og rørskove - en kystlagune. Adskilt af diget til Langø er Engseen skabt som et lavvandet, fersk sø- og rørskovs område. Reservatet ved Ore Strand opretholdes som en mosaik af afgræsnede enge, sumpe og søer med en lid højere vandstand end i dag.

Dyrelivet udvikles og sikres

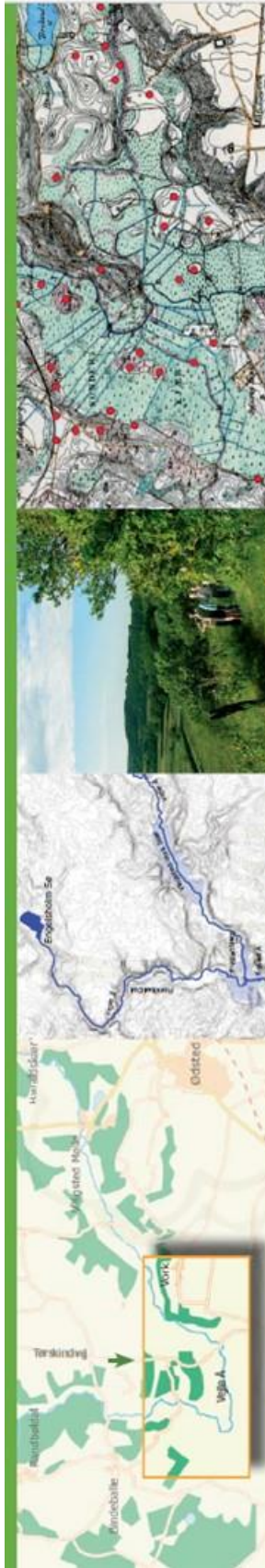
Naturgenopretningen medfører en stor ændring og berigelse af fuglelivet - ikke mindst fordi Kystlagunen er vildtreservat uden offentlig adgang.

Naturovervågning

I samarbejde med bl.a. Syddansk Universitet følges projektet nøje med videnskabelige undersøgelser af plante- og dyrelivets indvandring af Kystlagunen og Engseen. Den nye viden vil blive tilgængelig for andre projekter, efterhånden som forandringer i klimaet og deraf følgende havstigning gør det relevant.

Beskyttet natur

Gyldensteen Strand er en del af et stort, internationalt beskyttet naturområde (Natura 2000-område) for især vandfugle langs Nordfyns kyst og i det sydlige Kattegat-omkringning Åbøle.

Vejle Ådal

Den brede Vejle Ådal er Østjyllands længste og mest markante tunnel, dannet og udslyttet af sommersmeltevand under sidste isbids østjyske iskappe, gennem tusinder af år. Adalen strækker sig ca. 20 km mod vest fra Vejle og ca. 20 km mod øst ud i Vejle Fjord.

Vejle Ådal udgør en fantastisk nøgle til forståelse af landskabsdannelsen under og efter sidste istid. Her mødes både tunnel- og smeltevandsdale, og der er mange spor efter randmoræner, isseer og dedisrelieffer. Det bedste er - det er tydeligt at se

Landskabet
Ved Runkelbjerg, hvor Vejle- og Egtved Å forenes, er et utroligt dalbunden, og tørre næringsfattige smukt og stort daldandskab med overdrev på ådalenes skrænter. Her er enge og krat, så langt øjet rækker, indrammet af dalskrænter, som bugter sig langs åløbet.

Landbruget i landskabet
På morænejorden oven for ådalene ligger gårdene og markerne. Skrænterne på ådalenes kanter har tidligere været græssede overdrev, og engarealerne i dalbunden har været brugt til græsning eller høslæt. På grund af faldende husdyrtal og stigende interesse for til-

planning blev det åbne landskab i en periode mere lukket af krat og træer. I dag arbejder man igen på at holde landskabet omkring ådalene åbent med græsning og landskabspleje.

Stenalderens spisekammer
I de surpede enge ved Sønderkær har vore forfædre trådt deres stier. En aften i ådalen for 8000 år siden duftede det af bålreg og stegt kød. Lyden af bemælatter og flintsmedens slag skar gennem luften, mens solen gik ned og månens belysning var på sin mest magiske.

Vand en vigtig energikilde
Mindst 35 vandmøller har gennem tiden produceret strøm langs Vejle Å. Nybjerg Mølle, der er eneste mølle i landet med intakt møllen til

Jægerstenalderbopåser ved Sønderkær Vejle Ådal

Udsigt fra Runkelbjerg

Øvre Vejle Ådal - den smalle dal møder den brede

Udvalgt af Skov- og Naturstyrelsen, Trekantsområdet og Vejle Kommune 2009

Bare rolig, den er bag indhegningen

Tog på Bindeballe-stationsmuseum

Bindeballe-Købmændsmuseum

Nybjerg Mølle

Yderligere oplysninger kan fås ved: Vejle Kommune tlf: 75 81 24 67 og Skov- og Naturstyrelsen, Trekantsområdet tlf: 75 88 31 99

Overblik over vandremuligheder, og download af turfoldere på www.Økolinet.dk

Vejele Tørskind, Vejle og Egved Adale

Åbn ubesværet alle dine filer
enheder med Mobile Link.
Gå til Seneste filer for at akti

Udsigt fra Rankenbjerg mod vest. Her ligger en tæt koncentration af hoppladser fra jærgealderen

at male boghvede, er en af disse. I dag udnyttes vandet i åløbene af dambrugene langs både Egved og Vejle åer.

Tørskind Grusgrav

På kanten af Adalen ved Tørskind, har man i en periode udvundet graven med rum og skulpturer, de mægtige kræfter, der har virket til Adalens dannelse. Billedhuggeren Robert Jacobsen og hans elev, franskmænden Jean Clareboudt, har skabt de store landskabsskulpturer, der spiller sammen med de storslåede landskabsformer. Grus-

graven er åben døgnet rundt.

Et fredet Adalslandskab

Adalen omkring Rankenbjerg og Sønderkær blev fredet ved en 997. Det har sikret området mod bebyggelse, og er grundlag for det enestående store og tætmaskede net af vandrestier i området.

Bindeballe Station

Små stationsbyer opstod langs Vandelbanen, og Bindeballe var en af dem. Stationen og købmændsgården blev opført samtidigt i 1897, og banen blev igen nedlagt i 1957.

Der er 27 dambrug i Vejele A-systemet og langt de fleste ligger i den øvre ende af Adalen

I dag bliver den gamle banelinje brugt som cykel- og vandresti, og Købmændsgården er både dagligvarebutik og hyggeligt købmændsmuseum.

På Bindeballe Station er i dag et lille museum over Vandelbanen. Stationen er åben kl. 9-20 i sommerhalvåret, fra 1. sept - 31. okt kl. 9-17 og fra 1. nov til påske lørdag og søndag kl. 14-17.

Egtvedpigens Grav

En egeklæde med en ung kvinde fra bronzetiden blev fundet i 1921. Hun døde i en alder af 16 - 18 år, og

blev gravsat sommeren 1370 f.Kr. Ved fundstedet ligger i dag et lille udstillingshus med bl.a. en kopi af egeklæden. Gravhøjen er genopført ovenpå den sidste rest af den oprindelige høj. Udstillingen er åben alle dage fra påske til 1. nov, fra kl. 9-20.

Teltpladser

Der er teltplads både på Bindeballe Station og i tilknytning til købmændsgården. Her er adgang til køkken, bad og toilet.

Forsidefoto viser udsigten mod sydvest over Vejele Adal fra Rankenbjerg. Foto: Bert Wilmund

Omkring fyndpladsen gøgeart ved Rankenbjerg

Sønteret hvinvinge på blinnet, ved Tagelund

Vidste du at ?

I slutningen af 1800 tallet og ind i 1900 tallet reguleres Vejele A. Terrængen drænes og der laves engvandsanlæg. I dag er tørvjorden stærket over en meter. Det er siket, fordi bakterier, svampe og jordbør omsætter den organiske del af jorden, når der er til nok til stede. Den intensive landbrugsdrift er nu ophørt, og flere steder arbejder man med at genslynge åen.

NATUR · MILJØ · KULTUR

Den alternative landskabsarkitektur på Skovbjerg

Ture i området

Der er 10 afmærkede vandreture og 1 cykelruteslag rundt i området.

Færdsel - du må:

- cykle og gå på veje og stier i det åbne land
- cykle og gå på veje og stier i privatskov fra kl. 6 til solnedgang
- gå uden for stierne og færdes om natten på offentlige arealer
- hunde skal føres i snor

Sejlsads og fiskeri

Man kan sejle med kajak og kano på Vejle Å fra Tørskind Bro og ind til Vejle fra 16.06-31.12. Det kræver gæstemærke, som kan købes

Frakkejrn. Foto: Mogens Hansen

Man må fiske på udpegede steder hos Vingstedcentret, tlf. 75 80 55 33.

Man må fiske på udpegede steder langs Vejle Å. Fiskekort og regler fås ved henvendelse til VisitVejle.

Transport til området

Fra Vejle kan man cykle ad Bindeballestien til området. Bus nr. 406 kører ad Bøggvadvej forbi Nybjerg Mølle. Bustider kan ses på www.sydbus.dk eller fås ved henvendelse til tlf. 75 82 97 66.

Birkelund. 1,5 km fodtur, ca. ½ time, gennem kuperet terræn. Stien går under bøgeskov ned til kanten af ådalen, hvor england-

Grusgrav ved Egtvedegnens grav

Turen går ned i dalen, langs ålabet, over broen og gennem engområdet Senderkær.

Fortvad Bjerg. 3,5 km fodtur, ca. 1 time, op over det græssede overdrev på Fortvad Bjerg. Her ses, at Vejle Å følger Runkenbjergs forløb, og drejer mod øst i engdraget ved Senderkær. Turen går på tværs af ådalen, fra skrænterne ved Fortvad Bjerg, ned mellem ådalens skrånninger og op igen på Runkenbjerg.

Runkenbjerg. 4 km fodtur, ca. 1½ time, med bestigning af Runkenbjerg. Herfra er flot udsigt over ådalens forløb mod nord, syd og øst.

Udsigt mod Klangebørgård fra Tørskind Grusgrav

toppen er et storslået udsyn over ådalen. Et dambrug mellem grusgraven og åen er nedlagt, og en sø er kommet i stedet.

Senderkær. 1 km fodtur, ca. ½ time, vandret fodtøj anbefales. Turen går gennem det brede engdrag ved Senderkær. I stenalderen var her en livlig aktivitet på grund af de rige fødemuligheder i ådalen.

Turbinesøen. 3,5 km fodtur, ca. 1½ time, gennem krat, sø og mose i Egtved Ådal. Her kan man opleve fiskehejren på jagt nær de læstiggende dambrug. Ved Turbinesøen blev der tidligere produceret strøm. I 1964 blev opstemningen fjernet.

Køer og heste holder engge og overdrev åbne

Brudebalancen til tjåss

Udsigt mod Klangebørgård fra Tørskind Grusgrav

og nu er der fri passage for fisk og andre dyr i vandløbet.

Nybjerg Mølle. 4 km krævende fodtur, ca. 2 timer, langs begge sider af Egtved Ådal.

Tågelundgård Plantage. 3 km let fodtur, ca. 1 time, ad skovvej og sti gennem nåletræplantage og langs lynklædte skrænter.

Spjarup Hede. Flot lynklædt, kuperet og hestegræsset hedeareal. Ved den lille Vollund Bæk ses den imponerende skjulte vandgravede v-formede dal i dyb flyvesand: "Sand Canyon". Areallet er privat ejet, men der er offentlig adgang.

Tørskind Grusgrav

Kanojads på Vejle Å

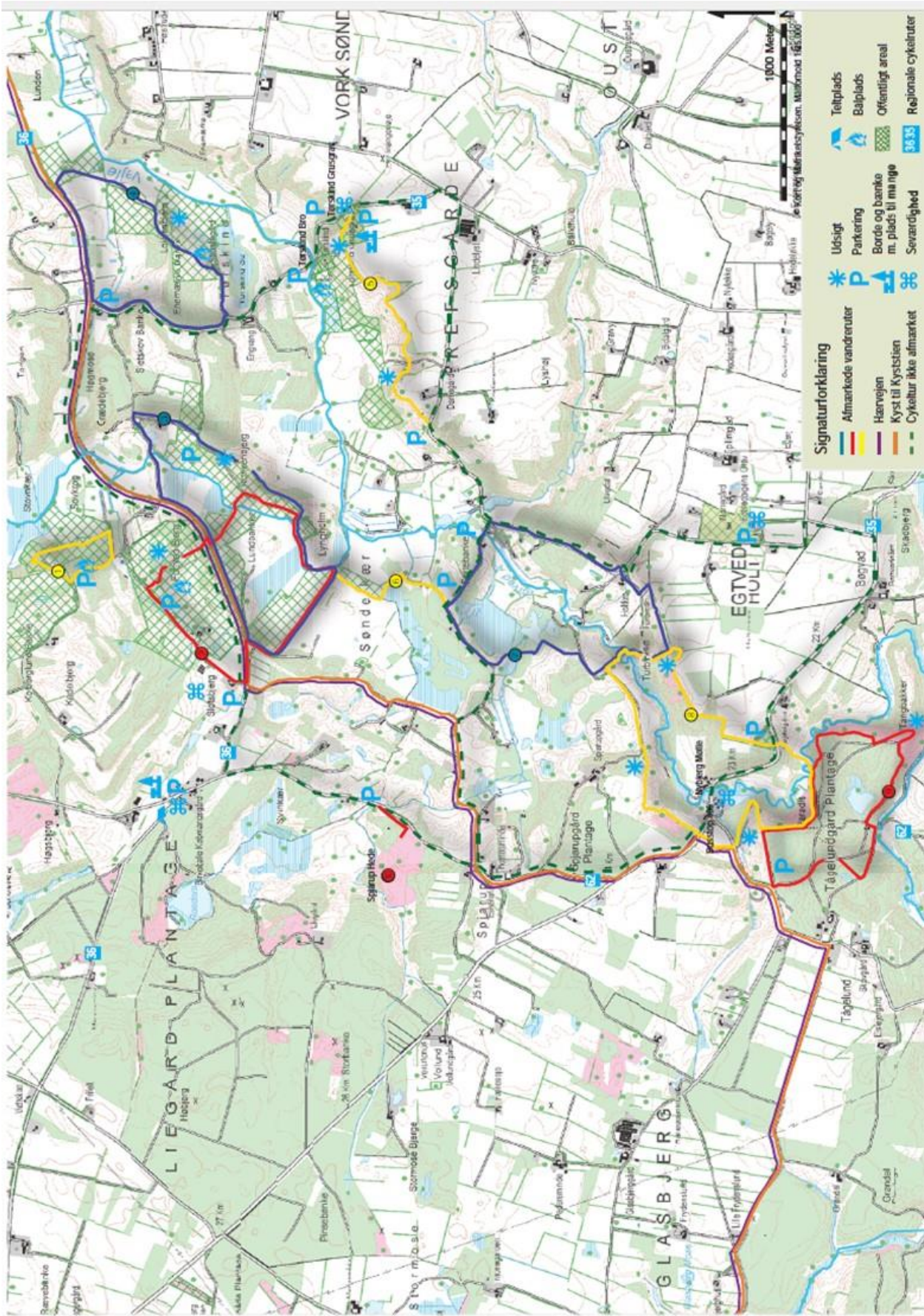

Køer og heste holder engge og overdrev åbne

Brudebalancen til tjåss

Clasonsborg: Herning-egnens første tekstilfabrik.

Artikel Midtbank juli 1997

Af Mogens Bendixsen.

Tæt ved det sted syd for Skarrild, hvor Karstoft vandrige å støder til Skjern å, har vand og vegetation gennem tiderne skabt en frodig plet i en barsk og karrig natur.

Skave, Clasonsborg og Skarrildhus er navne knyttet til stedet, henholdsvis en hedegård, en klædefabrik (senere storlandbrug) og en kursusejendom. Og deraf er ikke mindst Clasonsborgs historie interessant, for den rummer beretningen om egnens første tekstilfabrik i Hammerum Herred. Altså i virkeligheden den i flere generationer her på egnen så dominerende klædeindustri's vugge!

Var han kongesøn?

Den unge holstenske forretningsmand Nis Clason havde i 1830'erne som grosserer i Hamborg-Altona tjent en formue på import af amerikansk bomuld fra New Orleans, samtidig med at han, som flere kolleger i Elbstaden, opkøbte betydelige mængder bindetøj i Midtjylland med reeksport til Amerika for øje.

Men kvaliteten af bindetøjet var ikke altid så god som opkøberne ønskede, og Nis Clason søgte derfor i 1839 Det danske Kancelli om et privilegium til at måtte farve og færdigbehandle indenlandsk bindetøj på et nærmere angivet sted i Hammerum Herred - og det fik han kort efter.

Der råder i øvrigt en del mystik om Nis Clasons afstamning. Selv opgav han ved folketællingen i 1845 at være født i Tønning ved Ejdersted i 1805, men Clason er ikke indført i kirkebogen dernede, og rygten ville da også vide, at han var ingen ringere end søn af Kong Frederik den sjette. Den omstændighed, at Clason i 1845 som en af de første i Danmark fik fortjenstmedaljen i guld, var i høj grad med til at styrke troen.

Vandets kraft kunne udnyttes.

I 1840 købte Clason gården Skave i Skarrild sogn. Den lå på det omtalte sted, og her øjnede han - efter råd fra etatsråd Søren August Fjelstrup på Sindinggård - gode muligheder for at bygge en fabrik. Selve gården var en mager hedegård - det lå næsten i navnet, som betyder et magert bart sted - men det var heller ikke den, der interesserede Clason, nej det var beliggenheden. Her, hvor de to nævnte åer forenedes, var der nemlig mulighed for at udnytte vandkraften, den begyndende industri-

aliseringens eneste kraftkilde før dampmaskinernes og elektricitetens tid.

Altså indfandt Nis Clason sig i Skarrild og begyndte at træffe forberedelser til at bygge et betydeligt fabriksanlæg med farveri og uldspinderi til at betjene egnens hosebinderere.

"Et fortryllet fe-slot"

I justitsråd Helmut Krarups "Minder fra det svundne Hammerum Herred og Herning" læses om byggeriet: "Med uforholdsmæssig store omkostninger, da de ufremkommelige veje og store afstande foranledigede utrolige og uforudsete transportomkostninger, opførtes her på kort tid med indforskrevne håndværkere store flotte fabriksbygninger med alt, hvad dertil hører. Alt blev anlagt og indrettet tilsyneladende uden hensyn til, hvad det kostede, og få år efter kunne man, når man kom fra den milevidt omkringliggende hede, blive overrasket ved pludselig at træde ind som i et fortryllet fe-slot til en Hamborggrossererers familie, der levede et komfor-tablet og tilsyneladende idyllisk liv, om end noget isoleret".

Bønderne var ikke interesserede.

Fabrikken var altså en udpræget servicevirksomhed for bønderne, hvem bindetøj skaffede en

kærkommen indtægt til de kongelige skatter og det, man nødvendigvis skulle købe, navnlig salt, tobak, brændevin og træsko. De kunne nemlig både få fårenes uld farvet, kartet og spundet og det færdige bindetøj stampet (en efterbehandling for at få en tæt og fast vare), altså både en rationalisering og forbedring af produktet.

Men det skulle hurtigt vise sig, at Clason med et moderne udtryk ikke havde haft sin research i orden. Det lå ikke til bøndernes nøjsomme livsholdning at give unødige penge ud, så de forarbejdede selv ulden, som de altid havde gjort. Clason, som der i 1841 havde erhvervet ret til at kalde ejendommen Clasonsborg, søgte og fik derfor i 1846 kongelig bevilling til at omdanne sit fabriksanlæg til klædefabrik, en af de første. Også dette eksperiment blev dog kortvarigt for Clason selv. Vel på grund af krigen i 1848-50 bortforpagtede han fabrikken i 1849 og tog ophold i Bonn. På dette tidspunkt beskæftigede fabrikken omkring 140 arbejdere.

Mylius Erichsen på Clasonsborg

Efter Clasons død blev virksomheden i 1883 solgt til Herman Loch, der kom fra Randbøldal, hvor der fandtes en klædefabrik. Men efterhånden faldt arbejdsstyrken til ca. 30, og efter 10 år måtte kreditforeningen overtage hele herligheden. En ny ejer, James Smidt, der ejede den nedbrændte papirfabrik Nymølle i Lem ved Ringkøbing, flyttede sin produktion af pap og karduspapir til Clasonsborg, dog kun for en kort tid inden virksomheden flyttede videre til Bruunshåb ved Viborg.

Under indsamlingen af stof til sit store værk "den jyske hede før og nu", der udkom i 1903, nåede Mylius Erichsen også til Clasonsborg, og han skriver begejstret herom:

"... En dag kommer man gående gennem lutter mørk hede og træffer så en å. Karstofte å, en biå til Skjernåen, der gennem en frodig engstrimmel fører ned til den yppige dal, hvori Clasonsborg ligger, en større gård med papirfabrik, uldkareri og spinderi og omgivet af en plantage, der godt kan kaldes skov. Her er en virkelig oase, en idyl. Her, hvor i fordums tid taterne snusede rundt på fisketyveri, og hvor nu Hammerum Herreds sidste strikkere får kartet deres uld, hvor det store vandhjul synger sit monotone brummekor henne ved den opstemte å, der vider sig ud til en dam så stor, at både kan sejle i den, der er en lukket og lun rede for gæster, der er på hede vandring. Og alt dette er midt i den golde ørken, som hedder Jyllands hede".

Frederik Lausen tager over

I 1914 blev Clasonsborg solgt på en aktion for kun 21.000 kr. og den ene ejer efter den anden solgte og plyndrede nu, hvad der kunne laves i penge. Men i 1918 kom en ejer med både sind og kapital: Direktøren for Aarhus Oliefabrik Frederik Lausen, der havde udset sig stedet til opførelse af en lystejeendom.

Han overtog for 50.000 kr. den forfaldne hedegård Skave, den endnu mere forfaldne fabrik og et tilliggende på 72 ha. Han rev de gamle, fældefærdige bygninger ned og overdrog den glimrende og kunstnerisk begavede arkitekt Axel Høegh-Hansen at bygge en ny, stor, slotslignende hovedbygning med en hovedfløj og to sidefløje, alt i to etager. 30 værelser rummede den, de fleste store og smukke og lyse, og med udsigt til en 12 tønder land stor park.

Clasonsborg brænder

I 1926 ønskede Lausen, nu 60 år, at forlade direktørstolen på Aarhus Oliefabrik og gøre lystgården på heden til ramme om familiens liv. Kort efter, i sommeren 1927, forplantede en skorstensild sig imidlertid til stråtaget, og det hele udbrændte - for omgående at blive genopført i nøjagtig samme skikkelse, dog nu med fast tag. Frederik Lausen var kommet til Clasonsborg for at nyde sit otium, med det skulle vise sig, at gården under ham blev midtpunkt i et vældigt opdykningsarbejde, en egnsudvikling i ordets egentligste

betydning. Da han døde i 1959 i en alder af 92 år, kunne han derfor se tilbage ikke blot på en, men to mandomsgerninger: Aarhus Oliefabriks udvikling til en af Danmarks største industrivirksomheder og Clasonsborg's forvandling til storlandbrugsbedrift. Som industrimand sammenlignede man ham i Aarhus med byens to store sønner Otto Mønsted og Hans Broge.

Topmoderne landbrug

Lausen opkøbte naboejendomme, så Clasonsborg efterhånden kom til at omfatte 1100 tønder land. Hede og udpint agerjord blev gjort frugtbar, mergelspor snoede sig snart hid og did over Clasonsborgs jorde, gode arbejderboliger skød op rundt på arealerne, og der blev købt kvæg- og svinebesætninger til nye store avlsbygninger, hvortil folk valfartede, for det var en af egnens mest moderne gårde.

Plantning var en af Lausens lidenskaber. Resultaterne nåede han selv at se, men de er endnu tydeligere i dag. Og så lærte han hede bønderne at få en god pris for deres kartofler ved selv at sælge dem i stedet for gennem opkøbere. Resultatet blev Samvirkende Jydske Kartoffelsektioners Salgscentral, SAJYKA, der med hjemsted i Herning blev landets største kartoffeleksportør.

Lærerforeningen reddede på stregen

Som gamle høvdinge beskikkede deres bo inden døden, sørgede også Frederik Lausen for at tingene var lagt til rette, når han ikke var mere. Sønnen Knud ønskede at blive boende i avlsgården i stedet for at rykke ind i hovedbygningen med dens økonomiske forpligtelser, så den måtte på andre hænder.

Mange muligheder for en anvendelse blev endevendt uden resultat, for Lausen ville ikke have "dovne slapsvanse og døgenigte" ind på Clasonsborg, og bygningen var faktisk solgt til nedrivning. Men i 12. time kom Danmarks Lærerforening med sine betydelige pengemidler ind i billedet.

Lærerne overtog ejendommen, som omdøbtes til Kursusejendommen Skarrildhus, og siden er der gennemført et stort tilbygningsarbejde, som har gjort Skarrildhus til en af landets smukkeste og mest velfungerende møde- og kursus ejendomme. Samtidig er hver eneste forbedring og tilføjelse føjet så nænsomt ind i omgivelserne, at alle oplever det røde bygningskompleks i den smukke og velplejede park som virkelig en oase, en idyl, sådan som Mylius Erichsen gjorde det for hundrede år siden. Og alt sammen startede det med, at en velhavende holstener byggede et uldspinderi på den nøgne og barske hede flade.

Filsø

en række vandsøgende insekter og planter, og den store bestand af kronstyr får ideelle levevilkår i hedernes randområder.

Velkommen til Filsø - også med hund, blot den er i snor!

En fond for den danske natur

Aage V. Jensen Naturfond arbejder for naturens bevarelse og de vilde dyrs beskyttelse. Fonden yder støtte til mange naturprojekter i Danmark, især naturformidling, og har erhvervet en række af Danmarks vigtigste naturområder.

Målet er at give alle i Danmark mulighed for at opleve en rig natur - i dag og i fremtiden.

**AAGE V. JENSEN
NATURFOND**

på engene, og på enkeltidage kan opleves store flokke af bl.a. kortnæbbet gås, grågæs, hjejler og svaner. Nyere markante ynglefugle ved Filsø er havørne, rørdrum og traner.

Stor kobbersnepe, brushane og sortterne får mulighed for at etablere ynglebestande, og der er håb om, at også hedehøg og mosehornugle kan yngle her fremover.

I vinterhalvåret vil man kunne opleve flere vandrefalke, og store stæreflokke vil forår og efterår danne "sort sol" over vandet. I efteråret ses ofte et imponerende antal flokke af svaler.

Alle almindelige søfugle som ænder, grågæs, lappedykkere, blishøns, fiskehejrer og viber får bedre yngle- og levevilkår.

I søen vil der med tiden komme fisk som skalle, brasen, aborre og gedde. I og omkring søen er der levesteder for

Læs mere om Filsø og fondens mange andre naturprojekter på www.aagev.com

**AAGE V. JENSEN
NATURFOND**

Filsø i fortiden

I stenalderen var Filsø en stor fjord eller bugt ved Vesterhavet, indtil oddedannelse og sandflugt ved kysten for over 4000 år siden lukkede for havets indtrængning. Filsø blev fersk, og vandstanden steg, så den i perioder lå 7 meter over havet. Derved nåede søen et areal på over 3.000 ha – dengang Danmarks næststørste sø efter Arresø.

I 1848 blev Henne Mølle købt for at afvande Filsø, og 4 år senere blev søens vandspejl sænket til blot 2,2 meter over havet, og søen svandt ind til 750 ha. I årene 1941-1950 blev resten af søen udtørret og kultiveret.

Tabet af naturværdier var stort ved den endelige udtørring af Filsø. Til gengæld kom over 1.200 ha under plov, og i 1990 blev der etableret en svinefarm med en besætning på 560 søer på Langodde midt i området.

Naturen vender tilbage

Aage V. Jensen Naturfond erhvervede Filsø i 2011 for at genskabe det vigtige naturområde, som søen var før udtørringen. Der er gennemført et omfattende genopretningsprojekt, hvor store landbrugsbygninger er fjernet, 3 pumpestationer er nedlagt, digerne omkring søen er fjernet, og afvandsingskanalerne er opfyldt.

Der er nu genskabt en ny, lavvandet sø omgivet af enge, moser og rørskove, hvor markerne tidligere lå. I søen ligger et antal rævesikre småøer og holme, hvor fuglene kan yngle. Dæmningsvejen, som er blevet hævet, fører over den nye sø, så det fortsat er muligt at gå og cykle på tværs af området. Sammen med Filsø Hede og Fidsø Sø er naturområdet godt 2.300 ha stort.

Vidste du?

- Naturfondens ejendom, Filsø, er 2.300 ha
- Søen er 915 ha
- Filsø er Danmarks 6. største sø, og Jyllands næststørste sø
- Cykelturen rundt om Mølle Søen og Fidsø Sø er på 17 km

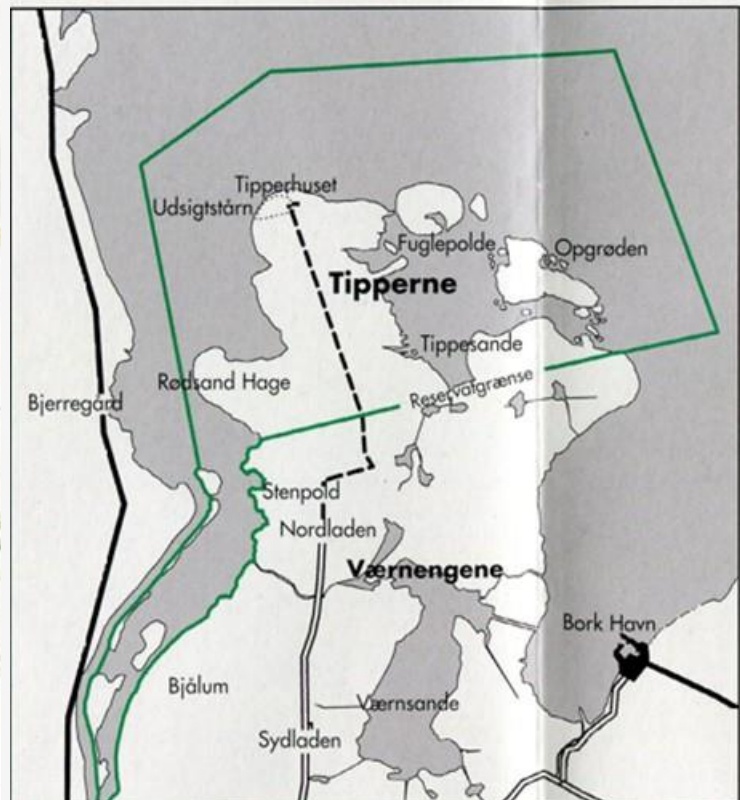
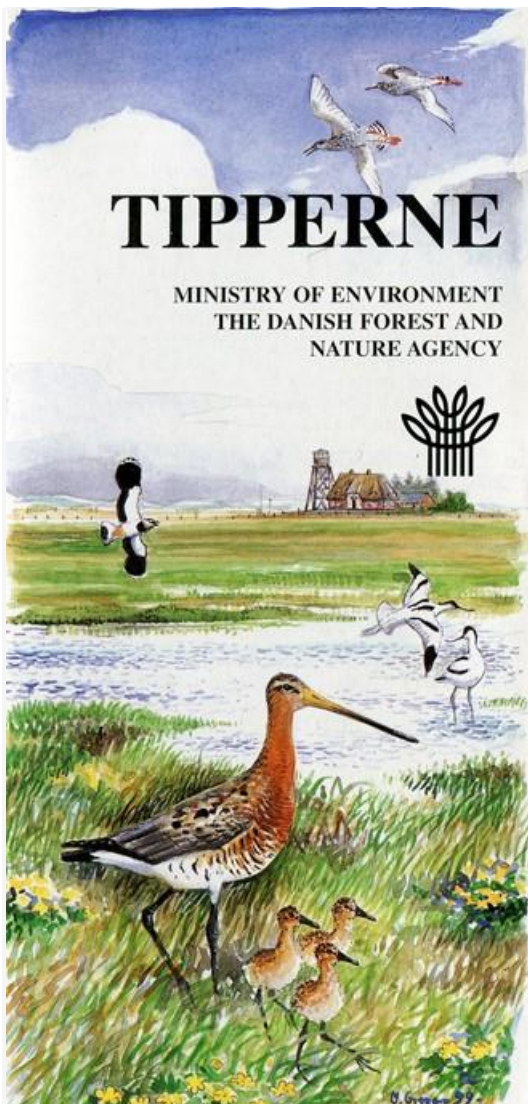
Dyrelivet sikres

Genopretningen af Filsø sikrer området som en særdeles vigtig rasteplass på trækfuglernes "motorvej" og langs den jyske vestkyst. Der er konstateret 228 fuglearter ved Filsø, og heraf er hele 206 arter registreret siden fondens overtagelse. Mange fugle tager længere ophold i søen og

Nogle marker er bevaret på begge sider af søen, hvor gæs og kronvildt kan søge føde. For besøgende er der etableret 3 nye fugletårne, 2 nye parkeringspladser, gangbroer og udsigtspunkter. Flere kilometer stier giver god mulighed for at komme rundt i området, nyde naturen og den nye sø med det rige fugleliv.

Naturpark Vesterhavet

Fondens arealer ved Filsø indgår som et naturmæssigt kerneområde i den nye Naturpark Vesterhavet, som Varde Kommune er ved at oprette. Naturparken giver en samlet indgang til alle de kystnære naturområder i kommunen, og strækker sig fra

Tippernes historie

I sydenden af Ringkøbing Fjord ligger Tipperhalvøen. Tipperne er et ungt landskab - blot nogle få hundrede år gammelt. Det er opstået ved aflejring af sand og klæg øst for Holmslands klittange. Gabet i Holmsland Klit, der dannede forbindelsen mellem Ringkøbing Fjord og Vesterhavet, vandrede i 1600-1800-tallet sydpå. Indenfor Gabet aflejredes de store sandflader Haurvig Grund og Tippetande. På disse dannedes strandvolds- og klitsystemer, som blandt andet det nuværende Store-tipper. I læ heraf foregik marsk-dannelsen ved aflejring af et klægslag, hvorpå marskengens planter kunne etablere sig. I 1768-77 overtog staten den nordlige del af Tipperhalvøen. I 1898 indførtes bestemmelser om fredning af fuglelivet i området. Målet var at sikre et uforstyrret yngle-, fouragerings- og rasteområde for vandfugle. I 1928 blev reservatet oprettet, og der blev ansat en opsynsmand. Tipperne hører i dag under Miljø- og Energiministeriet og

administreres af Naturstyrelsen ved Oxbøl Statsskovdistrikt. Skovdistriktet står for opsyn og pleje samt publikumsinformation. Fuglelivet på Tipperne overvåges intensivt af ornitologer, der er ansat til denne opgave af Danmarks Miljøundersøgelser.

Engenes Ynglefugle

Siden 1928 er Tippeternes ynglefugle blevet optalt hvert år. En tilsvarende lang optællingsperiode findes kun få steder i Europa. Antallet varierer og nåede for mange arters vedkommende et minimum omkring 1970. Vegetationen var da blevet meget høj på grund af ophør med høslæt og græsning. Da de fleste vadefugle foretrækker kortgræssede enge, igangsatte man et plejeprogram i 1972. Engene blev genskabt og i løbet af 1970'erne og især midt i 1980'erne steg antallet af ynglefugle kraftigt.

I dag yngler mere end 1.000 par vadefugle på Tipperne. Almindelige ynglearter er klyde, stor kobbersnepe, vibe, rødben, brushane, almindelig ryle og strandskade. Tipperne er et af de vigtigste yngleområder i Danmark for blandt andet brushane og alm. ryle.

Tippeternes trækfugle

Tipperne er sammen med de lavvandede grunde omkring halvøen rasteplads for tusindvis af vadefugle, ænder og gæs. Fra april til september er vadefugletrækket på sit højeste. I store antal ses almindelig ryle, vibe, brushane, klyde, rødben, stor regnspejl, lille kobbersnepe og hjejle. I marts og april samt i september og oktober kommer ænderne for at raste. De mest almindelige er krikand, pibeand, gråand og spidsand. Herudover ses skeand og gravand hyppigt. Efterår og især forår ses mange gæs, blandt andet knortegås, grågås, kortnæbbet gås og bramgås. I vinterhalvåret ses stor skallesluger, hvinand og knopsvane.

Tippeternes enge skal plejes

Manglende udnyttelse og pleje betyder at fuglerige strandenge bliver til fuglefattige kær med tagrør og pilekrat. I kontrolområdet på Tipperne, hvor der ikke plejes, kan man se et eksempel på denne udvikling. Ved hjælp af kreaturgræsning, høslæt og slåning bevares eller genskabes de kortgræssede enge, der er optimale for ynglende og rastende vandfugle. Vidtstrakte, kortgræssede enge er blevet en sjælden naturtype i Danmark. I grøfter og loer stemmes vandet op for at holde engene våde i fuglenes yngletid.

Planter på Tipperne

Botanisk er Tipperhalvøen meget spændende. Plantesamfundene er en blanding mellem strandeng, ferskeng og hedemose. Man kan finde flere sjældne og fredede planter på engene.

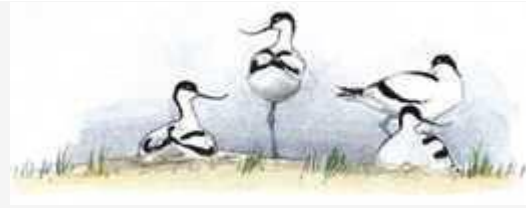
Fjorden

Fjordens udveksling af vand med Nordsøen sker gennem sluseanlægget ved Hvide Sande. Vandstanden i fjorden og oversvømmelser af engene langs fjorden er således afhængig af slusepraksis ved Hvide Sande. Efter udretningen af Skjern Å sidst i tresserne blev vandkvaliteten i fjorden stærkt påvirket af okker og næringssalte, hvilket blandt andet resulterede i, at bundvegetationen forsvandt. En ændret slusepraksis med en større udskiftning af fjordens vand skal afhjælpe dette problem og genskabe et mere robust økosystem. Herved øges også saltindholdet i fjorden således, at marine arter af planter og lavere dyr kan etablere sig.

Besøg på Tipperne

De indre farvande og havet omkring Danmark har stor betydning for trækfugle som gæs, ænder og vadefugle. Det pålægger Danmark internationale forpligtigelser til at beskytte disse fugle. Vi skal sørge for, at fuglene kan finde ro til at yngle, hvile og søge føde. Derfor må nogle områder være lukkede for færdsel og jagt. Tipperne indgår i en fredning af Ringkøbing Fjord, der desuden er udpeget som et internationalt vigtigt område for vandfugle i henhold til Ramsarkonventionen og EF's fuglebeskyttelsesdirektiv. For at fuglene ikke skal forstyrres er Tipperne generelt lukket for publikums adgang.

Den åbne kirkedør

er et tilbud til alle om at komme ind til et helt andet miljø og finde hvile og andagt for en stund. I dette rum er der holdt gudstjeneste i mere end 800 år. Hver søn- og helligdag samles menigheden for at høre Guds ord og modtage sakramenterne. Også dit besøg kan blive en gudstjeneste. Find en god plads, lad roen sænke sig og tænk på, at denne bygning først og fremmest er skabt som et sted til at møde Gud.

**LØNBORG
KIRKE**

Skrevet af tidligere sognepræst i Lønborg, Allan Graugaard ca 1990. Nyopst år 2009 fra tekstscaan af den oprindelige tekst med enkelte rettelser fra Lønborg Menighedsråd og med nye fotos, enkelte suppleringer af tekst og layout af **ED-Grafik**, Erik Degn, Nørre Gese. Tryk: Videbæk Bogtryk 1000 eksemplarer. Se flere billeder på <http://www.farmguld.dk/kirker/loenborg/index.htm>

**LØNBORG
KIRKE**

- i Vestjylland

Lidt historie

- Knejsende højt på sin bakke og synlig viden om har Lønborg kirke en sjælden smuk og iøjnefaldende beliggenhed. Det er, som der er noget kongeligt over den, og det er nok også tilfældet.

Sådan indleder N.K. Kristensen sin beskrivelse af Lønborg kirke i bogen om Nørre Horne herred, i hvilket Lønborg sogn er beliggende. Bemærkningen om det kongelige hentyder til, at kirken er bygget som nabo til den ældgamle kongsgård Løneburgh. Det er da sikkert også kongen, der har bygget den første trækirke på stedet - uden at vi ved, hvilken konge det drejer sig om.

Den stenkirke, der senere afløste trækirken, var indviet til Sankt Knud, som åbenbart har spillet en betydelig rolle i sognet. Der har været både en Sankt Knuds høj og en Sankt Knuds kilde i sognet. Den sidste har været regnet for at have helbredende virkning. I 1400-tallet kom Lønborg kirke i Ribebispens ejendom, idet den blev lagt ind under Lønborg Bispegård, det nuværende Lønborggård. Det var godt for kirken, for det betød, at kirkens overskud ikke skulle tjene privat profit.

I den periode anskaffedes der meget godt kirkeinventar. Det var også i denne periode, sakristiet, tårnet og våbenhuset blev tilbygget.

I forbindelse med reformationen blev kirken igen kongens ejendom. I 1673 tilskødede han den til rentemester Henrik Müller. Siden har den været i privat eje op til nyere tid.

Kirken

Kirkens kor og skib er en romansk kirkebygning af tilhuggede kvadre på skrå-kantsokkel. Omkring 1840 blev sydsiden skalmuret med mursten. Begge døre er bevarede, dog er norddøren tilmuret. Et højt, smalt vindue i korets østgavl er bevaret, men ligeledes tilmuret. De to nordvinduer er bevarede i brug. Ser man godt efter, bemærkes, at koret er "skævt" og betydeligt ude af kirkens hovedlinie øst-vest.

Tilbygningerne er i gotisk stil. Sakristi og tårn er opført af granitkvadre og munkesten og har tre spidsbuede blændinger over en dobbelt række tandsnit. Tårnet har sadeltag med spir på hjørnerne og et lille trappetårn i nordøst. Sakristiet har tilsvarende blændinger som tårnet. Våbenhuset med tøndehvælv er bygget af munkesten.

Kalkmalerierne

Samtidig med, at sakristi og tårn blev opført, fik kor og skib hvælvinger. I hvælvingerne blev der malet kalkmalerier i den våde kalk. Det første hold kalkmalerier stammer fra 1487, hvilket afløres af en inskription

i hvælvingen over korbuen. Den latinske inskription lyder: "... fjerdedagen efter Marie besøgselsdag 1487..." Vi kan nogenlunde regne med, at tilbygninger og hvælvinger stammer fra denne tid. Vi kan gætte på, at den nøjagtige tidsangivelse hentyder til kirkens genindvielse.

De første kalkmalerier bestod af grå og røde sparresnit på ribberne og primitive masker malet omkring ventilationshullerne. Desuden enkelte andre figurer, bl.a. en træsko og forskellige Maria-symboler. Det første hold kalkmalerier blev hurtigt overkalket og er først fremdraget igen i forbindelse med restaureringen i 1992.

Undtaget herfra er den ovennævnte datering, som blev fremdraget sammen med renaissance-malerierne i skibets østfag ved en restaurering i 1939-40.

De smukke renaissance-malerier stammer fra midten af 1500-tallet, altså fra luthersk tid, og orienterer sig omkring tre billeder, de to ved siden af hinanden over korbuen, forestillende Isaks ofring og Jesu dåb. I nordsiden breder sig en klassisk dommedagsscene, hvor de døde står op af gravene i den ene side og vandrer i lange rækker ind i himlen, mens djævelen og den evige ild huserer nederst i den anden side af billedet. Bl.a. ses en djævel i færd med at forføre pigen med smørkærnen. Øverst sidder Kristus på regnbuen og med fødderne hvilende på jordkloden. Han er omgivet af den frelste skare, malet i 1500-tals dragter. Rundt om de tre billeder er der fyldt ud med dekorativt rankeslyng.

I koret findes der også kalkmalerier, men her har man valgt at lade dem forblive uafdækkede, da der ikke i øvrigt har været behov for restaurering af korrumbet.

Træder man derimod fra koret ud i sakristiet, finder man her en helt tredje slags kalkmalerier, som er kommet til imellem skibets to bemalinger i begyndelsen af 1500-tallet. Her har "Liljemesteren" malet sine velkendte røde liljer over buerne, og som en roset omkring hvælvingens top. Man ved fra inskriptioner i andre vestjyske kirker, at Liljemesteren arbejdede

her i landsdelen mellem 1501 og 1518. Også disse malerier blev fundet og istandsat i forbindelse med restaureringen i 1992.

Vi har altså den sjældne situation, at Lønborg kirke kan fremvise tre forskellige sæt kalkmalerier, som er blevet til over en periode på ca. 70 år.

Restaureringen

Den omtalte restaurering i 1992 blev sat i gang med henblik på at udbedre skader på kalkmalerierne som følge af utæthed i taget. Der viste sig imidlertid at være omfattende murskader i hvælvingerne på grund af udskrivning af ydermurene i århundredernes løb - som følge af blytagets tryk. Hele kirkens murværk udvendigt og indvendigt blev sat i stand, og en del af blytaget blev lagt om. Bænkene blev forbedret, og der blev indlagt nyt varmeanlæg. Ligeledes fik kirken nyt orgel, et P. Bruhn og Søn orgel på otte stemmer, som blev bygget ind bag den smukke gamle facade fra 1950, fremstillet af arkitekt Lønborg Jensen.

Øvrigt inventar

Kirkens øvrige inventar blev der ikke rørt ved i denne omgang. Det består af et granitalterbord beklædt med et fyrretræspanel fra slutningen af 1500-tallet, prydet med foldeværk, rosetter og rudeværk. Altertavlen er påmalet årstallet 1653.

I midterfeltet er der et billede af nadveren, i sidefelterne billeder af Jesu bøn i Getsemane og Judaskysset, og i topfeltet Golgata. I tårnrummet hænger et billede af Jesus i Emmaus, som engang har været indsat i midterfeltet.

Alterkalken er fra 1716 og bærer kirkejeeren, Selio Mullers navnetræk.

Af altersølv findes i øvrigt disk, oblatæske og kande – alle af nyere dato.

I korets nordside over sakristidøren hænger et sengotisk krucifiks, som oprindeligt har hængt i korbuen.

Den smukke prædikestol er fra slutningen af 1500-tallet. Lydhimlen, som bærer våbenskjold fra nogle af Lønborggård-slægtterne, har påmalet årstallet 1605.

Kirkens døbefont er romansk og ret groft tillugget. Dåbsfad og – kande samt "ophæng" er fra 2005. På kanden går granitfondens skråstillede snoreudsmykning på foden igen. Kanden er udført af guldsmedeparret Dorthé & Ebbe Hjort fra Gettrup i Thy.

Et ejendommeligt stykke inventar udgør den gamle degnestol, som på gavlen har en udskåret gris, der blæser på sækkepipe.

Her er detail billeder fra stolen

På skibets nordvæg hænger et stort epitafium med maleri af hr. Jens Schytte og hustru i en overdådig rokokkoramme med udkæringer af bl.a. de fire evangelister

Den samme Schytte er "nævnt" på altertavlen nederste højre felt, så han har øjensynligt været en mand af betydning i sognet og giver af tavlen:

I korbuen er indmuret et mindesmærke over sognepræst Lars Othsen og hustru. Han var født i 1681, blev ordineret i 1712, copuleret (= gift) i 1714 og død i 1732.

Udsigt og klokkespil

På kirkegårdens nordvesthjørne er der et udsigtspunkt, hvorfra der er vid udsigt over Skjernådal og Ringkøbing fjord, i klart vejr helt til Holmsland klit.

Endelig skal nævnes, at der i kirkens tårn er et klokkespil på elleve klokker, som spiller dagligt kl. 8.10, 12.00, 15.00 og 17.10.

Den store klokke, der kalder til gudstjeneste er støbt af Claus Asmussen i år MDCCII = 1702. Inskriptionen indeholder bl.a. ordet Lønborregaard.

Messehageler

Lønborg kirke har 2 messehageler af nyere dato, udført af Lene Abild Knudsen, Lemvig. Her ses de begge med forsiden til venstre og ryggsiden til højre.

Kirkeklokken

Århundreder kommer, århundreder går,
vor gamle kirke bestandig står,
hvor den stod i de henfarnes dage,
end lyder fra tårnet den klokkeklang,
der kalder vor slægt med sin evigheds-
sang, for tankerne opad at drage.

Den ringer hver morgen: "Stå op - gå ud!
og gør din gerning i tro til Gud,
befal ham trygt dine veje."
Den ringer ved aften: "Gå hjem og hvil,
se hjemmet møder dig med sit smil,
og tak så Gud for dit eje."

Og klokken kalder hver søndag: "Kom!
har hverdagens slid gjort dig træt og tom,
gav livet kun møje i rente;
ved døbefont og ved nadverbord,
ved bibeltale og salmeord
ny styrke du her kan hente."

"I gry og i kvæld, i fryd og i sorg
er Gud bestandig vor fæste borg!"
så lyder klokkernes stemme.
Vi beder vor kirke bestandig må
midt i vort sogn og dets slægter stå,
at Gud vi aldrig må glemme.

Ellen Lissner.

Skjern Enge

Skjern Enge er et paradis for børn og voksne. Her opleves rig og rig natur i alle årstider. Oplev naturen til fods, på cykel, til hest og i kano. Hængebroer og træklæder hjælper én over åen. Året rundt studeres fuglelivet fra de mange fugleårne, og i sæsonen kommer lystfiskerne i håb om at fange en laks eller havørred. Fugleskulet ved vejen mellem Lumborg og Skjern, fiskepladterne, naturudstillinger, hængebroer, tolietter og flere grillpladser er indrettet til kørstobrugere. I naturcentrene Skjern A og Skjern Enge er der spændende udstillinger om planter, dyr, fugle og om åens og engens betydning for menneskene. Infostedene fortæller om landskabet, afvandingsprojektet, vådesteder, træer, naturprojektet mm.

Skjern A er Danmarks vandsigtede Å. Som en stor døvnen flod løber den de sidste 20 km gennem Skjern Enge til Ringkøbing Fjord. Skjern Enge er et enestående varieret naturområde. Her opleves et karaktæret af søer, enge og rørskove. Naturområdet har stor international betydning for en lang række planter og dyr. Der rige fugleliv præger området året rundt. Mange træstrålede vandplanter pryder åen og vandområderne fra foder til efterår. Skjern A er særligt berømt for sin laks, som siden oldtiden har trukket fra Atlanten over op i Skjern A for at gyde.

Skjern Enge er et paradis for børn og voksne. Her opleves rig og rig natur i alle årstider. Oplev naturen til fods, på cykel, til hest og i kano. Hængebroer og træklæder hjælper én over åen. Året rundt studeres fuglelivet fra de mange fugleårne, og i sæsonen kommer lystfiskerne i håb om at fange en laks eller havørred. Fugleskulet ved vejen mellem Lumborg og Skjern, fiskepladterne, naturudstillinger, hængebroer, tolietter og flere grillpladser er indrettet til kørstobrugere. I naturcentrene Skjern A og Skjern Enge er der spændende udstillinger om planter, dyr, fugle og om åens og engens betydning for menneskene. Infostedene fortæller om landskabet, afvandingsprojektet, vådesteder, træer, naturprojektet mm.

Velkommen til Skjern Enge

Naturstyrelsen har gennemført den nedre del af Skjernåen med syngede åen, søer og søer. I naturområdet beskytter og opretholder og dyrer. Området byder på mange naturoplevelser, og der er mange muligheder for publikumsarrangementer og muligheder for fritidsaktiviteter. Flere af disse er også egnet til gruppebesøgene og kørstobrugere.

Fra busstationerne i Skjern og Tarm er der busforbindelse til Lumborg (Nørre Nebek-bussen).

Med bil kan man ad de mange offentlige veje nå naturområdets parkeringspladser.

Naturcenter Skjern Enge, Gl. Ibsenvej 4, Vosttrup, 6880 Tarm, og Naturcenter Skjern A, Anuvnvej 151b, 6900 Skjern. Kontakt Naturstyrelsen, Blevåndshuk for reservation af lokale aktiviteter.

Naturinformation

- Ved Pumpestation Nord og Kong Hans Bø er der "naturudstillinger".
- På Lumborg Bænk og Kobøl P-plads er der opsat tavler.

Naturvejledning fra Naturstyrelsen, Blevåndshuk tilbyder offentlige og bestilte ture efter aftale, samt står til rådighed med forslag til aktiviteter.

Skjern Enge modtog i 2003 Europa Nord Prisen - en pris til bevidstheds og den europasiske kultur.

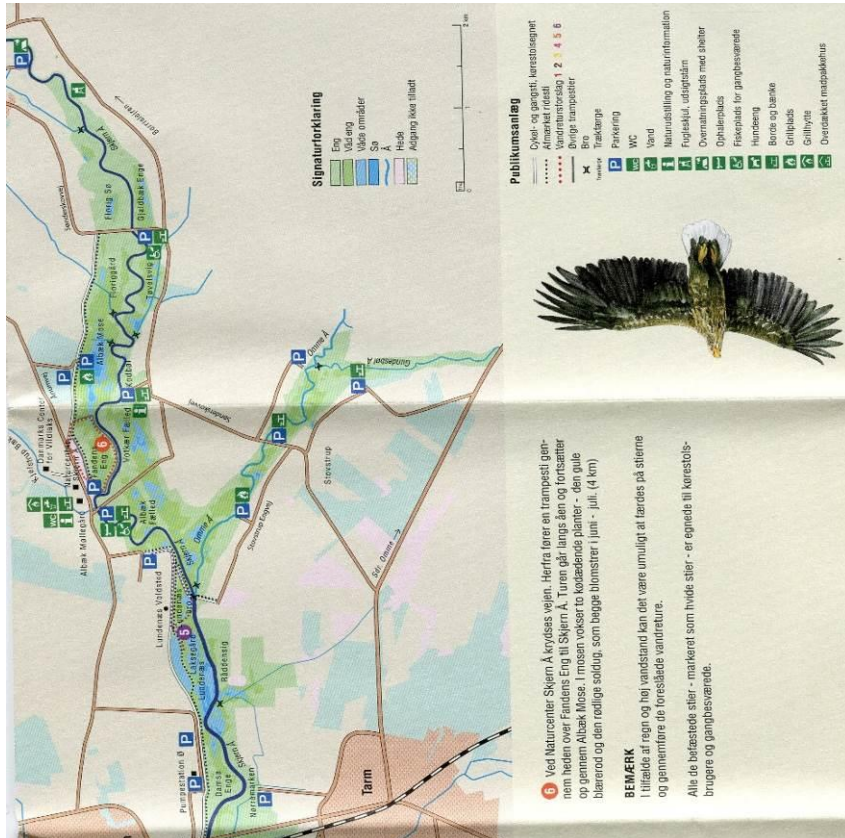
Naturprojektet blev støttet af Life Nature og Life Environment. Skjern Enge administreres af Naturstyrelsen.

Vandture nr. 119

Serien "Vandture" er foldere over udvalgte naturområder, som bl.a. ligger på biblioteker og turistbureauer eller hentes på Naturstyrelsens hjemmeside www.nst.dk.

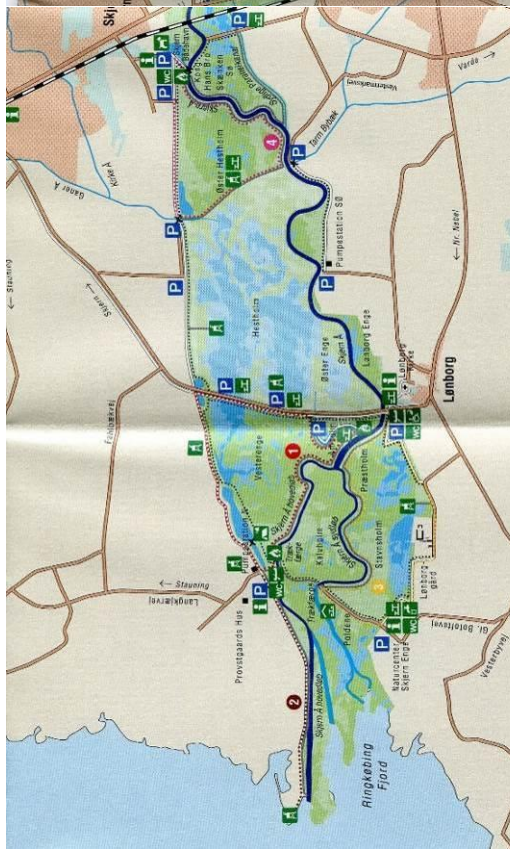
Miljøministeriet
Naturstyrelsen
www.nst.dk • Tel. 7254 3000

6 Ved Naturcenter Skjern Å krydser vejen. Herfra løber en tramppesti gennem heden over Fændens Eng til Skjern Å. Turen går langs åen og forbi Albak Mose. I mosens vokser to kødædende planter - den gule blæserod og den rødlige sødug, som begge blomstrer i juni - juli, (4 km)

BEMÆRK
I tilfælde af regn og høj vandstand kan det være umuligt at færdes på stierne og gennemføre de foreslåede vandreture.

Alle de blåstede stier - markeret som hvide stier - er egnede til kerestobbrugere og gangbesværet.

4 Turen starter ved infocenteret, der fortæller om, hvordan man kom over åen i gamle dage. Hængbroen er opkaldt efter Kong Harald, som fik sit baneår, da han skulle passere Ådalene i 1513. Fra fugletårnet er der en fin udsigt over Hestromsøerne, som er nogle af de vigtigste rastområder for fuglene. I jernalderen lå Skjern Ås delta her. Deltaets sær, der med tiden blev fyldt op med materialer fra åen, grøede til og blev til enge. Med afvandningen i 1960'erne blev engene omdannet til agerjord. På grund af forurening og dræning sank jordoverfladen nogle steder mere end 1 m og forsvædede. Nu er søerne gendannet for en tid, men vil med tiden igen fyldes op, og gro til enge (4 km)

5 Den første del af diget er bygget i forbindelse med naturgenopretningsprojektet for at undgå oversvømmelser på markerne. Lundens Voldsted er resterne af et slot, der lå her midt i åen i 1600-tallet. Den lange sø er en rest af den tidligere Skjern Å. I dag er den et vigtigt levested for padder og lusker. I et gammelt tilgroet Skjern Å løje ses, som det eneste sted i Danmark, resterne af en laksegård (Lundens Laksegård). Fra laksegården kan turen i løse søerne fortsættes hen over engen til hængbroen. Lundens Bro, der er bygget i 2003. Fra broen er der et fint kig til Omme Å's indløb i Skjern Å. (4 km)

Forslag til vandreture

1 Første del af turen går langs den brede Skjern Å fra Arnholm P-plads til Pumpestation Nord. Gå en tur op på taget og se den flotte udsigt. I infocenteret er der information om Skjern Ås delvands natur og kulturhistorie. Turen fortsætter ad Skjern Ås tidligere nordlige. Herfra og fra fugletårnet er der en fin udsigt til det rige fugleliv i Vesterengen. (8 km)

2 Gåturen til Skjern Å's munding er meget flot og ender på kanten af Ringkøbing Fjord. Fra udsigtstårnet ser man ud over Danmarks største delta og fjorden. Herfra ses ofte mange fugle. (6 km)

3 Søerne og engområderne langs åen er vigtige vngle- og rasteplasser for fuglene. I åen og langs brederne blomstrer mange forskellige blomster fra forår til efterår. I august tædkes åen flere steder af Pihlbad. Hvor åen deler sig har vandstrømmen med at flyde om på sand og grus og dannede sandbanker, klområder og haløer. Tæt ved turen ligger Naturcenter Skjern Eng med udstillingen 'Fugle i engene'. Den tidligere herregård Lønborggård og dens 320 m jord koble stuen i forbindelse med Skjern Å naturprojektet. De 200 ha indgår i naturområdet. Herregården er i dag privatøjet og omdannet til feriecenter. Fuglelivet på søerne kan ses fra fugleskuret. (6 km)

Året rundt ses imponerende mængder af knopsvane, blisstone, skarv, fiskehejre, grågås og mange arter af ænder.

Vadefugltrækket kan opleves forår og efterår. De mest talrige arter er vibe, hjelle og almindelig ryle. Om foråret raster hundreder af brushaner i engene på vej fra Afrika til ynglepladserne i Skandinavien og Rusland. Fra juli raster de atter i engene.

Fra slutningen af august til oktober er engene overnatningsområde for trækkende rørhøge. Fiskeørnen trækker forbi i august og september. Om vinteren er der chance for at se havørn og vandrefalk. Andre rovfugle er blå kærhøg, mussvåge, fjeldvåge, tårnfalk, dværfalk og rød glente.

Store flokke af pibesvane, sangsvane, kortnæbbet gås, grågås og bramgås ankommer nordfra til Skjern Eng om efteråret og har deres vinterkvarter her. Tusindtallige flokke af krikand, pibeand, gråand, spidsand, skeand og knarand raster og fouragerer vinteren igennem i de fladvandede søområder.

Årets første ynglefugle er grågås og gråand. Senere kommer gravand, skeand, atlingand og knarand. Troldand og tafeland yngler sammen med sorthalset og toppet lappedykker i ly af hættmågekolonierne. Skestork er en af områdets mest spændende ynglefugle. En anden er rørdrummen, som sjældent ses, men ofte høres, når den pauker i rørene. Fra marts til oktober ses rørhøgen jage lavr over rørskovene. På engene ses vibe, klyde, rødben og strandskade. Også havørnen, Europas største ørn, ses jævnligt i området.

Få år har så mange specielle og smukke vandplanter som Skjern Å. Pibblad, som har fået sit navn på grund af dets pileformede blade dækker mange steder åen i juli og august måned. Den sjældne flod-

Åf Danmarks 38 arter af ferskvandsfisk, lever de 25 arter i Skjern Å-systemet. Skjern Å laksen har gjort åen berømt. På grund af dårlige livsbetingelser i åen var laksen tæt på at uddø. At den stadig findes, skyldes udsætning af lakseyngel fra indfangede Skjern Å laks. Det karakteristiske ved laksen er at den kan blive over 130 cm lang, og den har en meget farvestrålende gydedrakt. Restaura-

en viid korvel, som stænglerne er sunket sammen på. Hist og her står den høje brudelys med sine sarte lyserøde blomster. Den lille truede vandranke vokser bl.a. i Sydlige Parallekanal. Den blomstrer i juli og august.

Flotte guldsmede flyver lavt hen over planterne langs brinker og soområder. Der ses flere arter af vandfyrme, Grøn Kølleguldsmed, Brun Mosaikguldsmed - også kaldet Fanudens Ridehest - og Heidelibel.

den naturlige laksebestand til at stige. Målet er på sigt at gøre udsætning overflødig.

Skjern Enge rummer mange spor fra ådalens spændende historie. Lønborg Kirke og en kongsgård samme sted blev bygget omkring 1100. Lønborggård blev bygget som bispegård i 1400-tallet. I en årrække efter reformationen (1530-erne) ejede kongen gården.

I ældre tider var det vanskeligt at passere åen og de våde enge. Den nuværende Kong Hans Bro er bygget nær det sted, hvor den ældste af flere broer over Skjern Å lå. For Kong Hans blev stedet skabesvanger. Han døde kort efter et fald fra sin hest, da han var på vej over den tilfrosne ådal i 1513.

Lundenæs Voldsted er resterne af en middelalderborg. Herfra kunne man bevojte vødestedet over Skjern Å. Borgen tilhørte kongen indtil 1661. Danmarks eneste spor efter laksegårde er et par stolper fra laksegården ved Lundenæs.

Siden oldtiden og indtil 1960-erne har landmændene slået hø på engene og sat kreaturerne på græs. Ved afvandsningsprojektet i 1960-erne blev engene omdannet til intensiv agerdykning. I 2000 ophørte landbrugsdriften i forbindelse med gennemførelsen af naturgenopretningsprojektet og markerne blev igen erstattet af enge med kreaturer og høslæt. I 2000 indviede prins Joachim naturområdet Skjern Enge.

Lundenæs Laksegård, som den så ud i gamle dage.

Om Skjern Enge

- I 1960-erne blev 4000 ha enge og sump i den nedre del af Skjern Å dalen omdannet til agerjord. Skjern Å blev rettet ud og lagt mellem diger fra Borris til Ringkøbing Fjord. Det var Danmarks største afvandingsprojekt.
- I perioden 1999 til 2003 blev 2200 ha af de 4000 ha omdannet til nye søer og våde enge. Skjern Å fik sine slyngninger igen. Indtil nu er det Danmarks største naturgenopretningsprojekt.
- Skjern Enge er udpeget som Natura 2000 område.
- Skjern Enge er udpeget som EF-Habitatområde, da det er levested for Skjern Å laksen, hav- og flodlampret, odder, grønne kølleguldsmed og vandranke.
- Den vestligste del af Skjern Enge er sammen med Ringkøbing Fjord udpeget som Ramsar- og EF-fuglebeskyttelsesområde.
- Staten ejer 1950 ha af arealerne i Skjern Enge. 250 ha er i privat eller anden offentlig eje.
- Engene slås med maskiner og græsses af kreaturer.
- Naturlige vandstande og åløbenes frie dynamik "former" landskabet.

Sejlads

- Medstrøms sejlads uden motor i Skjern Å's hovedløb og sydlige løb indtil kvægfærgen ved Poldene er tilladt fra 16. juni til 28./29. februar fra kl. 7 til solnedgang, dog ikke længere end til kl. 20.
- Modstrøms sejlads uden motor er tilladt fra Ringkøbing Fjord til Skjern Bådehavn og i åens sydlige løb fra kvægfærgen i samme periode som nævnt ovenfor.
- Fra Ringkøbing Fjord til Pumpestation Nord er sejlads med motor (max 5 knob) tilladt hele året.
- Sejlads i øvrigt er ikke tilladt.
- Landgang er ikke tilladt i Hestholmområdet og på øerne i deltaet.

Fiskeri

- Lystfiskeri i åen er tilladt med gyldigt nationalt og lokalt fiskekort fra 1½ time før solopgang til 1½ time efter solnedgang. Ved køb af lokalt fiskekort udleveres et oversigtskort med fisketider og -regler.
- Der er flere områder med frit fiskeri i Skjern Enge - se udinature.dk.
- Fiskeri i naturområdet i øvrigt er ikke tilladt.
- Fiskeri fra broer, kano, båd o.lign. er ikke tilladt.

Hunde

- Hunde skal ALTID være i snor.
- I "Hundeengen" er hund uden snor velkommen.
- Hund må ikke medtages i hegninger, båd og kano.
- Hund er ikke tilladt i åer, søer mv.

Adgang

- Det er let at komme til området i bil, da Skjern Enge har 27 P-pladser fordelt i området.
- Motorkørsel er IKKE tilladt inde i området på de anlagte vandrespor, diger og cykelstier.
- Adgang med motoriserede handicapcykler er tilladt på de anlagte stier.
- I visse områder er adgang til fods ikke tilladt i perioder eller hele året. Se skiltning.
- Adgang på cykel er muligt på de mange anlagte cykelstier.
- Adgang til hest er muligt ad de afmærkede ridespor.

Teltning og brug af åben ild

- Overnatning i telt er tilladt på de afmærkede pladser. Her findes shelters, bålplads og toiletmulighed, men ikke vand.
- Bål og grill er kun tilladt på bål- og grillpladser.

Skred

I februar 2009 skete et skred i den sydlige del af "Rørkærlejet", et areal på mere end 10 ha satte sig (faldt) flere meter og vidner om områdets spændende dynamik.

Når sand omgraves lejes det i en meget mere åben struktur, end når det lejes ved vind eller vands hjælp. Når det løst lejrede sand i dybe lag under grundvandsniveau opnår en særlig grad af vandmætning kan materialet evt. ved en ydre påvirkning miste sin bæreevne – strukturen bryder sammen, rumfanget formindskes – som et korthus, der falder sammen. Når rumfanget formindskes falder materialet ovenover ned, og udløser en kædereaktion, der kan påvirke flere hektar. Et øjeblik er grunden under et større område flydende. Oftere skreddet i en sø (i søbunden ligger sandet jo i forvejen i naturlig tæt lejring). Vand og lettere materialer (kulsnus) fra undergrunden presses op i gejsere. Træer vælter langs brudkanten, store områder overskylls med sand iblandet brunkulsnus.

I brunkulstipperne kan du få et indblik i det opgravede sands løse lejring. Prøv at presse en stok i jorden. Mange steder vil den ikke møde modstand.

Så længe der forekommer sand i løs lejring under grundvandsførende lag, er der mulighed for skred i Søby.

Skønt der efterhånden oftest er år imellem sådanne skred i Søby, var der faktisk endnu et skred allerede i midten af maj 2009, et areal på ca. en ha lidt nord for Bjerregård.

Pas på når du færdes i området!

Søby Brunkulslejer er et spændende område og et besøg værd. Selv om der efterhånden sjældent sker skred her, kan det alligevel ske overalt, hvor sandet er dybt omgravelt. Især tæt ved vand kan omgravede arealer være lumskede og betyde risiko for udskrivning. Der kan også opstå steder, hvor sand bliver så vandmættet, at det mister sin bærekraft (= kviksand). De steder, hvor Skov- og Naturstyrelsen har etableret faciliteter for publikum, er alle på u-omgravelt jord og derfor sikre.

Al færdsel i området sker dog på eget ansvar.

MOSELUND: Gården Moselund, den nærliggende græsmark samt grillpladsen ligger på et u-omgravelt areal, og her kan du færdes sikkert.

UDSIGTSPUNKTET: Den høje tip ligger på u-omgravelt jord og her er færdsel sikker. Tippen vest for stolpemarkeringen ligger på omgravelt jord, og her kan færdsel være usikker.

LANGESØ: Tippen lige vest for Langesø er sikker, og du kan også færdes på arealerne øst for søen, hvor der findes primitiv overnatningsplads, bålsted og badestrand.

MELDGÅRD SØ: Arealerne syd for søen er u-omgravede og derfor sikre. Her er grillplads, borde og en indhegnet hundeskov. Fra broen må man sætte medbragte ikke-motoriserede både. Husk at holde dig syd for den udlagte flydespærre i søen. Søens nordbred er omgravelt, og her kan være fare for kviksand i bredzonen.

BRUNKULSMUSEET: I Søby Brunkulsmuseum (www.brunkulsmuseum.dk) kan du se fotos, genstande og værktøj som skildrer arbejdet og dagliglivet i brunkulsperioden. Minde-lunden har mindsten over de arbejdere, der mistede livet i Søby.

Skov- og Naturstyrelsen, Midtjylland

Bjørnkærvej 18

7540 Haderup

Tlf. 97 45 41 88

Fax 97 45 40 13

e-mail: midtjylland@sns.dk

www.skovognatur.dk/midtjylland

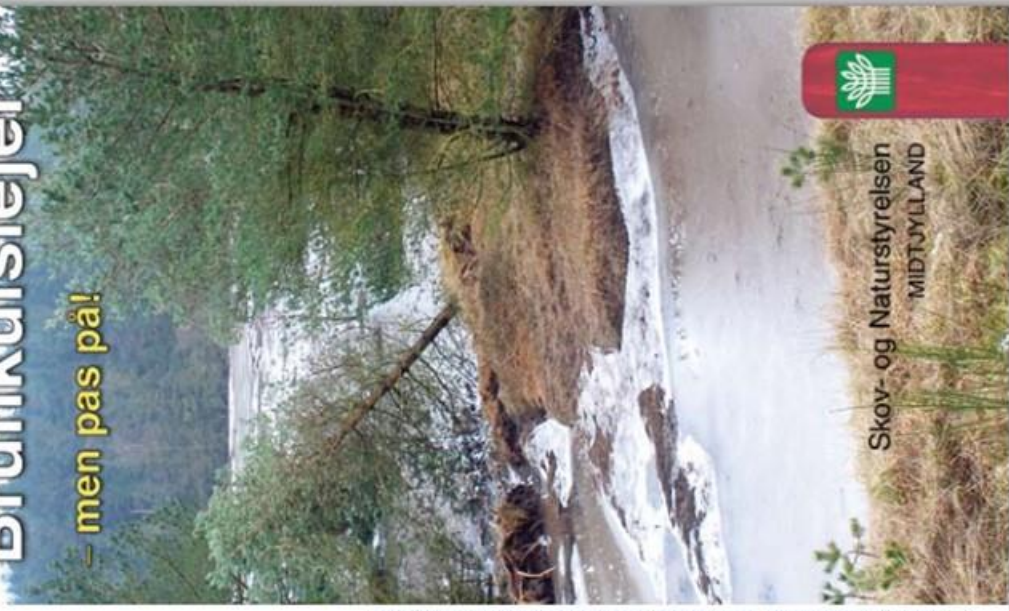
Skov- og Naturstyrelsen

der hører under Miljøministeriet, forvalter arealer over hele landet, og driften heraf ligoddeser både friluftsmål, produktionshensyn og beskyttelse af natur og kulturværdier.

Besøg os på www.skovognatur.dk

Oplev Søby Brunkulslejer

– men pas på!

Skov- og Naturstyrelsen
MIDTJYLLAND

Grønne landskaber: Pige-Lene Clausen, Ole Bang 10.0072, oplæg: 10.000, Foto: Hans og Uge 2008

Et landskab i bevægelse
 Søby Brunkulslejer ligger mellem Kølkeær og FASTERHOLT 13km SØ for Herning. Af områdets ca. 1000 ha ejer Skov- og Naturstyrelsen 351ha. Fra ca. 1940 til ca. 1970 blev her udvundet brunkul dannet i tertiariden for 10-25 mio. år siden. Man gravede dybt for at nå brunkuls lagene, nogle steder mere end 30 meter. Det bortgravede sand blev lagt op i "tipper" (høje sandbjerge), mens enorme mængder vand blev pumpet bort, da flere grundvandsårer blev gennemgravede.

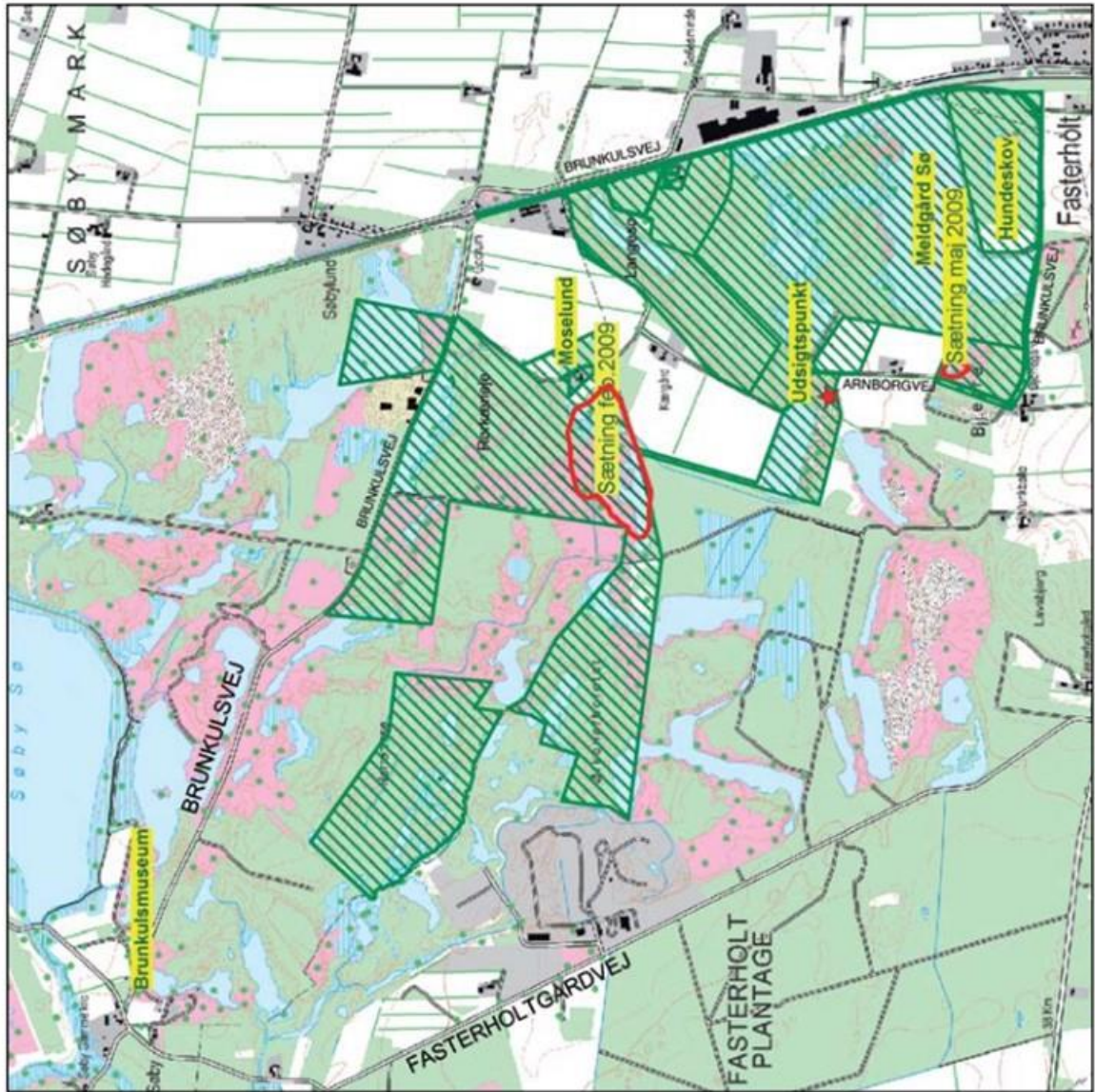
Når en kulgrav (et leje) var tømt for brunkul, lå det tilbage som et stort åbent krater i det flade landskab med rækker af tipper. Da brunkulsgravingen ophørte, og pumperne blev stoppet, steg vandet. Lejerne blev til søer, hvorefter de nærmeste sandtipper skred ud. Da vandet heller ikke længere kunne følge faste grundvandsårer, førte det til talrige skred og sætninger, og nye søer opstod og ændredes.

En del lejere blev efter endt gravning plantet til med bl.a. klitfyr, skovfyr, bjergfyr og østrigsk fyr. Efter at pumperne blev stoppet, var det umuligt at plante, fordi kviksand, skred og sætninger gjorde det livsfarligt at færdes her. En del af de tidligere bevoксninger groede dog op og gav læ, og det skabte efterhånden mulighed for græs, lyng og siden selvsåede træer på de ellers nøgne sandtipper.

Søby Klondyke

Under 2. verdenskrig var arbejdsløsheden og manglen på brændsel så stor, at nogle arbejdsløse begyndte at tjene penge ved at grave efter brunkul. I løbet af kort tid udviklede Søby sig til et "klondyke", hvor mange arbejdere strømmede til og bosatte sig med familier i skure, træhuse, udlejte rutebiler, og hvad der ellers kunne udgøre et familiehjem.

Arbejdet i brunkulslejerne var hårdt og farligt, og arbejdsdagene var lange. I løbet af krigsårene og op gennem 1950'erne blev brydningsarbejdet industrialiseret. Det sparede både mandskab og menneskeliv. Fra 1950 til 1970 leverede Søby Brunkulslejer stort set kun kul til større elværker.

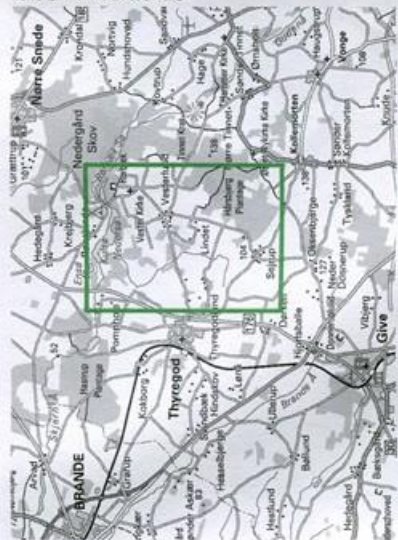
Skov- og Naturstyrelsens arealer vist med skråkravering © Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen

SPORET
i Oddebæk-området ligger i den nordvestlige del af Vejle kommune, hvor højderyggen skræner mod det flade Vestjylland. Her er både meger sandjord og god lerjord, og området er kendetegnet ved sin mosaik af natur, skov og landbrug i et bakket og varieret landskab.

FUGLE- OG DYRELIV
Området har et rigt fugle- og dyreliv. Særlig karakteristisk for området er viben, grønspejten, tårnfalken og isfuglen. Odderen, som har været fravaerende i 50 år, er vendt tilbage til området. Krondyr og rådyr ses ofte.

KULTURHISTORISKE SEVÆRDIGHEDER
Mindetavle i Thyregod Kirke, hvor Grundtvig blev konfirmeret i 1798. Han boede 5 år at sit liv i Thyregod Præstegård. Spor efter den nedlagte Horsens Vestbane, som forbandt Thyregod og Vesterlund med Østjylland. "Æ Ståld" er en lokalitet i landskabet nær Oddebæk mose, hvor egnens befolkning søgte tilflugt under sven-skækrigene. I Horsbjerg Plantage ses ruiner efter hedebrug.

PRAKTISKE OPLYSNINGER
Du er gæst på lodsejernes private ejendomme, og de har åbnet sporet for færdsel til fods. Du bør derfor færdes hensynstuldt. Der kan græsse kvæg på markerne, og der lever mange dyr i naturen. Derfor skal hunde være i snor, og ridning er kun tilladt efter aftale med den enkelte lodsejer. Der kan medbringes barnevogn. Sporet går blandt andet gennem et vådområde, mark og skov samt langs offentlige grusveje, hvorfor solidt fodtøj tilrådes. *Efterlad kun dine fodspor!*

Sporet i Oddebæk-området ligger tæt ved Gudenaens og Skjern Ås udspring. Oddebæk er et tilløb fra Sejrup Sø til Skjern Å i den nord-vestligste del af Vejle kommune.

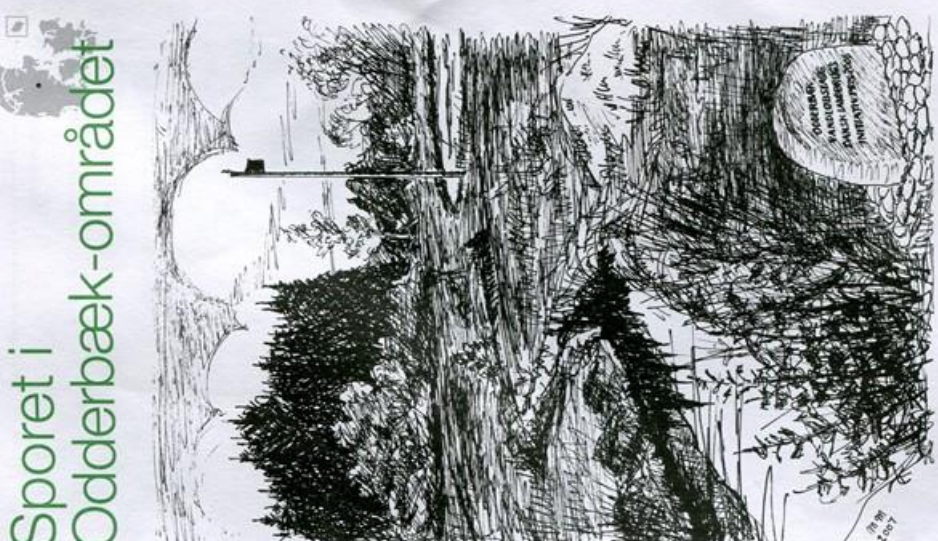
GPS-koordinater til startpunkter:
Vesterlundvej: 55.90766°, 9.28197°
Oddebækvej: 55.91865°, 9.29921°
Vesterlund: 55.91268°, 9.32242°
Sejrupvej 55.88611°, 9.32206°.

KONTAKTPERSONER
Vil du vide mere om, hvad du har læser i denne folder, ser på de opstillede info-tavler, finder beskrevet på www.oddebæk.dk eller, hvis du har spørgsmål i øvrigt, er du velkommen til at ringe til:
Børge Hansen, telefon 22 17 41 61 eller
Karl Johan Laursen, telefon 24 98 30 03

Projekt „Spør i Landskabet“ åbner markerede spor i hele landet.
Projektet har følgende samarbejdspartnere:
Danmarks Naturfredningsforening · Dansk Skovforening
Friluftsrådet · Kommunernes Landsfor. · Landbrug & Fødevarer
Landsdistrikternes Fællesråd · Skov- og Naturstyrelsen
Støttet med tilskud fra tips- og lottoindtægter til friluftslivet.
Tekst: Niels Clemmensen · Tegninger: Michael Petersen
Forsidetegning: Marianne Morgenstjerne. Tryk: Øko-Tryk, Skjern
Yderligere oplysninger om „Spør i Landskabet“ fås hos:
Landbrug og Fødevarer, Avetorv 3, 1609 København V
Telefon 33 39 40 00 · spor@lf.dk

WWW.SPOR.DK

Sporet i Oddebæk-området

SPOR I LANDSKABET

